

A kutatás módszerei és a fogalmak magyarázata

A kutatás módszerei

Az elemzés alapját kérdőíves kutatás képezte. A terepen készített fókuszált és félig strukturált interjúkat a résztvevő megfigyelés egészítette ki, valamint több, helyben és a régióban végzett korábbi kutatás eredményeit is felhasználtam.

2014 és 2015 között kérdőíves felmérést végeztem Székelypetőfalva és Haraly településeken a lakosság etnikai-antropológiai szempontú vizsgálata céljából. Empirikus kutatásom alapjául szolgáló kérdőív négy nagyobb egységre tagolódott. Az első rész a felkeresett családok állapotára, belső szerkezetére, nemzetiségére, vallására, végzettségére és foglalkozására vonatkozott. A második egység a telekkel és a lakással kapcsolatos kérdéseket tartalmazta, amelyek a telek beosztására, a lakásban található szobákra és azok berendezésére, felszereltségére, valamint az etnikai, vallási és családi tárgyi reprezentációkra összpontosítottak, kérdeztek rá. A harmadik rész a gazdálkodásra, a földtulajdonra, az állattartásra, valamint a munkavégzés helyére vonatkozó nyílt és zárt kérdéseket fogalmazta meg. Az utolsó nagy egység a társas kapcsolatokat vizsgálta olyan témakörök mentén, mint a szabadidő eltöltése, a vallásos élet, a családi élet fordulóihoz kapcsolódó és az etnikai ünneplési szokások, az együtt élő etnikumok közötti interferenciák. A kérdőív egy nyitott kérdéssel zárult, amely a másik etnikum látására vonatkozó vélemények szabad kifejtését tette lehetővé.

A kérdőív összeállításában a kutatás terepét képező régióban végzett korábbi felmérések és publikációk eredményeit használtam fel, elsősorban a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének tanárai és diákjai terepmunkája nyomán született írásokat (Jakab–Pozsony szerk. 2011, Kinda–Pozsony szerk. 2007, Dimény–Szabó szerk. 2003, Pozsony–Anghel ed. 1999), a Bukaresti Egyetem diákjai és tanárai terepmunkáját feldolgozó jelentéseket (Pozsony–Anghel ed. 1999; Şerban–Dorondel 1999–2000; Dorondel 2013; Anghel 1997, 1998), a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet eredményeit (Kiss–Barna 2012, Kiss 2010, Barszczewska–Peti eds. 2011), valamint a kisebb alegységek tematikájában született összefoglaló munkák egy részét (Biczó–Kotics szerk. 2013, Brubaker–Feischmidt–Fox–Grancea 2010, Feischmidt szerk. 2010, Jakab–Keszeg–Szabó szerk. 2008, Keményfi 2004, Kiss–Barna 2012, Oláh 2004), a teljesség igénye nélkül.

A kérdőíves felmérés adatai mellett személyes tapasztalataim is segítettek a terep bejárása során. A vizsgált falvak és közösségek gyermekkoromtól ismert helyek, amit a terepmunka során az empirikus megfigyeléssel elevenítettem fel. Korábbi tapasztalataim és terepismeretem segítettek a helyiekkel való kapcsolatteremtésben, a kérdések megfogalmazásában és a kapott válaszok megértésében, értelmezésében is.

A félig strukturált és fókuszált interjúkkal, valamint a résztvevő megfigyelés módszereinek segítségével betekintést kaphattam a falu és lakói mindennapi életébe, meg tapasztalhattam az etnicitás köznapi működését úgy, hogy a falu valós etnikai, kulturális és gazdasági helyzetének felmérésére összpontosíthattam. Az interjúk készítése során a személyes történeten keresztül a falu strukturális adottságaiba és etnikai viszonyaiba is betekintést kaptam. A kérdéseket három nagy téma köré csoportosítottam:

1. gazdasági/gazdálkodási kapcsolatok;
2. a falu tereinek használata, ki- és betelepülések, elvándorlás;
3. etnikumok közötti kapcsolatok, etnikus percepciók, problémák feltérképezése.

Az interjúalanyoknak ugyanazokra a nagy témákra irányuló kérdéseket tettem fel, ezek sorrendje bizonyos esetekben változott, más alanyok esetében pedig másképp fogalmaztam meg a kérdést annak érdekében, hogy a szükséges információ a tárgyra irányulva hangozzon el. Az interjúalanyok különböző társadalmi rétegek közül kerültek ki, így a kérdéseket folyamatosan az alkalomhoz és a témához mérten újra kellett fogalmazni. A legtöbb esetben a két, illetve három etnikai csoport közötti kapcsolat, az önmeghatározás mezsgyéjén mozogtunk. A kérdésekre válaszolók túlnyomó többsége már eleve a „mi” és „ők”, magyarok (románok) és cigányok, kategóriák elhatárolásával kezdte a válaszadást. Ez az elhatárolódás az önbecsülés megtartásának a stratégiájaként is értelmezhető, hiszen a magyar és a román közösség kulturális szintje és életvitele is nagyban eltér a cigány közösségtől, azonban nem beszélhetünk teljes társadalmi elutasításról, ahogyan majd az esettanulmányokban is bemutatjuk. A cigány közösségben is erős „mi-tudat” él, határozottan cigányoknak vallják magukat. A kötetben a *cigány* megnevezést használom, mivel a válaszadók mindannyian elutasították a *roma* megnevezést.

Településenként öt-öt interjút készítettem 2014 és 2015 folyamán. Az interjúalanyok esetében elsősorban a helyi elitet, az elitek hiányában pedig a falufelélőt és azokat a személyeket kerestem meg, akikre „felnéznek” a faluban, cselekedeteik, döntéseik és magatartásuk iránymutató a helyi közösség számára. Ugyanakkor a településekről elszármazott, de még mindig visszajáró egyénekkal is készítettem interjút, hiszen ők most már külső szemmel látják szülőfalujukat és objektívebben beszélnek az ott zajló folyamatokról. A falu jelenlegi helyzetét mindig összehasonlítják az azzal a képpel, amit ők magukban hordanak gyermekkorukból, illetve abból az időből, amikor még ők is annak a közösségnek a tagjai voltak.

A kutatás eredményeinek elemzését két fázisban végeztem el: először a kérdőíves felmérés minőségi és mennyiségi elemzését, majd a terepen rögzített felvételeket, interjúkat jegyeztem le és vizsgáltam meg. Az így kapott adatokat a rendszerezés és feldolgozás után egybevettem a polgármesteri hivatalok, valamint a Román Statisztikai Hivatal nyilvántartásaiban szereplő adatokkal és statisztikákkal, azokat pedig kiegészítettem a magyar nyelvű statisztikai publikációk adatsoraival is (Varga 1998a és 1998b). Az összesített adatok alapján állítottam össze a vizsgált települések 2015-ös népességének számarányát, valamint az értekezésben szereplő grafikonok és hivatkozott arányok számadatait.

A terepmunka során fotózással örökítettem meg azokat a házbelsőket, melyek esetében a tulajdonos ehhez hozzájárult. Az adatközlők lakásaiban, a falakon és a bútorokon elhelyezett fotók, képek, emléktárgyak nemcsak az etnikai jelleg hordozóiként jelennek meg, hanem a családi állapotra, utazásokra, vallásosságra is utalnak. Az elhelyezett tárgyak és képek mindegyike az egyén életének különleges alkalmaira, kiemelkedő fordulópontjaira emlékeztetnek.

Az adatok értelmezésében, a téma többrétegű megközelítése érdekében, több tudományág eredményeit is felhasználtam. A helyszín, a téma és a társadalom minél komplexebb bemutatása, a kapcsolatok minél szélesebb körű felfedése céljából a történelem, a földrajz, a szociológia és az antropológia eredményeivel egészítettem ki az etnográfiai vizsgáldást. A történelmi megközelítés a társadalmi berendezkedés és a társadalmi viszonyok megismerésének feltételeit teremtette meg. Hagyományos székely közösségben fontos ismernünk a faluközösségben uralkodó egykori rendet és szabályokat, hogy a modern kor emberének viszonyulását és reakcióit megérthessük. A földrajzi szemlélet, a térképek és a térhasználat papírra való leképezése az etnikai-nyelvi határok és szigetek vizuális ábrázolását tették lehetővé. A szociológiai módszer, a kérdőívek használata, kiegészülve a statisztikai adatokkal, a vizsgált települések mennyiségi felmérését segítették, valamint azok grafikai megjelenítését.

A terepmunka eredményeit és feldolgozott adatait a külön fejezeteket alkotó, falvakra bontott esettanulmányok mutatják be. Az összesített adatok alapján készült grafikonok és ábrák a *Mellékletben* található a terepen készült fényképekkel együtt.

Az etnicitás kutatás főbb eredményeinek áttekintése

Közép- és Kelet-Európában nehéz és felettébb árnyaltan kell megfogalmazni az etnicitás lényegét, hiszen a történelmi múlt nagyban hozzájárul a fogalom jelentéstartalmának specializálódásához. Az itt élő közösségek esetében meghatározó a közös múlt, a közös nemzettudat, a közös nyelv és a közös kultúra. Nem elhanyagolható az etnicitás területhez kötöttsége sem, a csoport vagy szélesebb értelemben vett közösség számára a lakott terület meghatározza az adott etnikumhoz való tartozást is. Míg Európa nyugati részein általánosabb megfogalmazást használhatunk, kevesebb jellemzőhöz kötve az etnicitás fogalmát, keleten ezt több jellemző együttes jelenléte határozza meg, amely a nyugati fogalomhasználatban már a nacionalizmus határait súrolja.

Etnicitás és nemzet kapcsolata

Jelen fejezetben az etnicitás különböző meghatározásait tekintem át: a fogalom megjelenése óta számos összetett és vitatott értelmezése született. Az etnicitás fogalom meghatározásához elengedhetetlen az etnikum és a náció közötti kapcsolat körüljárása, hiszen Kelet-Európában (főleg) ezek a fogalmak az utóbbi évszázadban a nacionalizmus fogalmával mosódtak egybe.

Az etnicitás vizsgálata és meghatározása azért összetett, mivel egy folyamatosan változó fogalomról és csoportról beszélünk. Az adott etnikumot alkotók, a nemzeti önmeghatározás, egy csoporthoz való tartozás egy emberöltő alatt is változhat külső vagy belső motivációs tényezők hatására. Az etnicitás meghatározhatatlan módon a közös származáshoz kapcsolódik (Hobsbawm 1990: 63), a „vér” összeköti a csoport tagjait. „A 13. századi magyarok egy nemzeti közösséget alkottak, közép-ázsiai nomád megszállóktól származnak, az őket körülvevő népek nyelveitől teljesen különböző nyelv változatait beszélték, meghatározott ökológiai környezetben éltek, a saját királyságukban, és kétségtelenül különböző ősi praktikákat gyakoroltak. Azonban hasonló esetek nagyon ritkák.” (Hobsbawm 1990: 64.) Eric Hobsbawm meglátása a magyarokról egy kifejtett csoporttudatot hangsúlyoz, amely meglátása szerint a kor ritka jelenségei közé tartozott. A 19. századi magyar nemzet már korántsem ilyen homogén, amely jelentős mértékben befolyásolta az állam későbbi helyzetét.

Az 'etnikum', 'etnikai' és 'etnicitás' szavak a görög *ethnos* szóból erednek, melynek jelentése 'nép', 'törzs'. Értelme közel áll a latin *natio* nemzet fogalmához, hiszen mindkettő a közös származásra utal. E kapcsolatot érzékletesen határozza meg a *Pallas Nagy Lexikona*, mely szerint a nép „az emberiségnek származás, faj, nyelv, erkölcs s műveltség szerint összetartozó része. Államjogi értelemben az államterületen lakó s az államtagek összességét alkotó egyéneknek egysége. Előbbi értelemben nép a magyar nemzetiség; utóbbi értelemben nép a magyar nemzet. A történelmi fejlődés szerint az állam nem mindig egy a nemzetiség értelmében vett népnek állama, és a nép mint nemzet több népből, nemzetiségből áll. A nép az államnak alanyi ereje, eleme és tényezője, miként a terület annak tárgyi ereje, eleme, tényezője. Terület nép nélkül, nép terület nélkül nem állam.” (PNL XIII. 1896: 108–110.) Ugyanitt olvashatjuk a nemzetiség meghatározását is: „Nemzetiség a nép fajbéli jelleme szerint, melynek lényeges ismérve a nyelv. Nemzet az államot alkotó, az államnak személyi és alanyi tényezőjét, szubjektív erejét képező nép. Nemzetiség a nép természetrajzi, nemzet a nép politikai tekintetben.” (PNL XIII. 1896: 94–95.) Az idézett fogalomértelmezések érzékeltetik, hogy a nép, nemzet, nemzetiség fogalmak nem újkeletűek, hiszen jól kiforrott, komplex jelentésmezővel rendelkeztek már a 19. század végén. E tény a reformkori intézkedések, a magyar nyelv hivatalossá tétele, valamint a század elején ébredő, majd annak folyamán kiteljesedő nemzeti mozgalmak eredményeként értékelhető. A romantika korának nemzet és nyelv kapcsolatát vizsgáló nézeteinek köszönhető a cigányság 19. századi kutatása is első sorban német nyelvterületen. A kutatások a Monarchia területén, főleg a Szászok földjén lakó népes cigány csoportoknak köszönhetően indultak el erős polémiaiakat szülve a nyelvészek és történészek körében (Záloagá 2015).

A középkorban a nemzetnek két alapvető típusa létezett: a *rendi nemzet* (a feudális társadalom vezető rétege) és a *tartományi nemzet* (az egyes tartományok lakói). Jogi szempontból a nemzet maga a francia forradalom nyomán megszülető, a nemzet alapelemét alkotó polgári rétegnek köszönhetően vált politikai kategóriává. Ez új csoporttudatot hozott magával, amelyet az „állampolgári hűség és függőség politikai kötelei egészítettek ki”. A nyugat-európai „nemzeti állami identitás és lojalitás” ki-

alakulása azonban hosszú folyamat eredménye, gyorsabban alakultak ki a politikai keretét jelző államhatárok és a hatalmi intézmények rendszerei. A folyamatot ugyanúgy jellemzik a nemzetiségi konfliktusok, mint Európa keleti felén. Itt is jellemzőek a területszerzési háborúk, a határviták, az „uralkodó nacionalizmusok erőszakos beolvasztási módszerei” és a nemzeti-nemzetiségi viszályok (Joó 1988: 13–17).

Állam, nemzet, nemzetiség viszonyában azonban meghatározó jelentőségű Európa nyugati és keleti felének társadalmi-gazdasági fejlődése. Míg keleten a rendi társadalom a 19. század közepéig uralkodó maradt az abszolutisztikus uralommal ötvöződve, addig Nyugat-Európában végbement egy határozott polgári irányú fejlődés a forradalmaknak köszönhetően, mely a kapitalizmus gyors előretörését tette lehetővé. Közép- és Kelet-Európában megkésve történt meg a polgári átalakulás, a nemzetek több dinasztikus állam keretében vagy soknemzetiségű államokban éltek. Az államok nemzetiségformáló szerepe nem volt annyira hatékony, mint Nyugat-Európában; a nemzetiségi szerveződés fő feltétele a nyelv és a kultúra volt, nem pedig az adott államhoz való tartozás. A nemzeti-nemzetiségi kérdés történelmileg meghatározó jelentőségűvé vált Kelet-Európában a gyenge gazdasági fejlődés, az államok etnikai tarkasága, valamint az uralkodó nemzetek erőszakos asszimilációs törekvései következtében. „A 19. század Kelet-Európájában a korszak egyik alapvető politikai problémája – többnyire a modernizálódás általános kérdéskörébe beleágyazottnak – a nemzeti kérdés, a nemzeti mozgalmak és felszabadító küzdelmek ügye volt.” (Joó 1988: 19.) Nyugat-Európát a nemzetiségi, kisebbségi küzdelmek enyhébb változatai jellemezték, a nemzeti-nemzetiségi probléma a polgári demokratikus forradalmak győzelme után már másodlagos jelentőségűvé vált. A nemzeti állami eszme azonban itt sem valósult meg maradéktalanul, hiszen a különböző régiók fejlettségi szintjei és a megőrződött autonómiák és szabadságok meggátolták ebben. Minden etnikum a maga külön útját járta a többségi államba való beilleszkedése során, azonban nagyon sok esetben az asszimiláció nem járt teljes sikerrel, bizonyítja ezt Európa mai képe.

A történettudomány a nemzetek két alaptípusát különbözteti meg: az *államnemzetet* (Staatsnation), amelyet a közös terület és ugyanazon jogi-politikai-gazdasági keretekhez való tartozás jellemez; és a *kultúrnemzetet* (Kulturnation),²² amelyre a nyelv és a kultúra azonossága, valamint a közös származás mítosza vagy valósága jellemző (Romsics 1998: 9–10). Georg Brunner eszmetörténeti-politikai szempontból szintén a fentebb említett alaptípusokat határozza meg. Az államnemzet gyökeirei a 17. századig nyúlnak vissza, az angolszász világban elterjedt hatalomgyakorlás etnikai különbségeken felülemelkedő, a regionális-személyi sokrétűség lehetőségeit elfogadó, területi alapon álló nemzetet jelentette. Ez a nemzetértelmezés hasonlít a Magyarországon létező „nemesi nemzet” fogalmához, amely még a 19. században is létezett (Brunner 1995: 9). A modern nemzetállam létrejöttét Brunner is a francia forradalomhoz köti, amely egy sajátos típusú nemzetállamot hozott létre, alapja a polgári-egalitárius társadalomból álló egységes és oszthatatlan nemzet (lásd még

---

22 A német megnevezés Friedrich Meinecke 19. és 20. századi történeztől származik.

Joó 1988, Romsics 1998). A kultúrnemzetet ezzel ellentétben olyan objektív kritériumok jellemzik, mint a közös nyelv, közös kultúra, közös származás és közös történelem, azonban sem a terület, sem az állam nem játszik döntő szerepet. Kiemelkedően fontos a kulturális identitás ápolása, a kulturális autonómia ennek egyik biztos jogi kerete. Ez utóbbi jellemzően Közép- és Kelet-Európában alakult ki, ahol a 19. század közepe után vált fontossá a nemzetállam fogalma (Brunner 1995: 9–10).

Azok az elméletek, melyek szerint a nemzet nyelvi vagy etnikai alapon szerveződik, avagy a nyelv, közös terület, kulturális gyökerek és hasonlók keverékéből származik, kudarcot vallott. Nemzetről akkor beszélhetünk, ha egy meglehetősen nagy tömeg, melynek tagjai egy adott nemzethez tartozónak vallják magukat, azt kéri, hogy az adott nemzetnek tekintsék őket (Hobsbawm 1990: 6–8). A nemzet egy új fogalom, amely a modern nemzetállamhoz kapcsolódik éppúgy, mint a nacionalizmus (Hobsbawm 1990: 9–11).²³ A nemzetek vizsgálatának kétirányúnak kell lennie: felülről lefelé és lentől felfelé haladó kutatásoknak, ez utóbbi irányú vizsgálat már túlmutat a történettudomány területén. Az államok számos esetben a nemzet segítségével jöttek létre, és számos nemzet saját állama segítségével fejlődött. A modern értelemben vett nemzet nem feltételezte az állam meglétét. A nemzethez való tartozásnak két alapvető feltétele létezik: a közös kultúra és annak az elismerése, hogy a másik egyén ugyanannak a nemzetnek a tagja és mint olyan, kölcsönösen elismerik egymás jogait és közös kötelezettségeit (Gellner 1983: 6–7). A nemzetek kialakulásában meghatározó szerepe van a területek, a kulturális szimbólumok és a gazdasági erőforrások fölötti külső és belső harcoknak, vitáknak. A nemzetek földrajzilag mobilisak, emiatt a régiók, egyházi és világi intézmények, osztályok és státuscsoportok egyensúlya állandóan felborulhat (Hutchinson 2002: 169–170).

A magyar nyelvben meghonosodott nemzet és nemzetiség szavak körüljárásához szükséges az angol megfelelőik értelmezése. Az angol *nation* (nemzet) szó jelentése a *state* (állam) és a *country* (ország) szavak jelentésével azonos, míg a *nationality* (nemzetiség) a *citizenship* (állampolgárság) értelemben használatos. Ezzel szemben a magyar nyelvben külön szavakat használunk a fent bemutatott fogalmakra, hiszen az angol és a magyar nyelv logikája, struktúrája, fejlődési körülményei nyomán azok eltérő jelentéstartalommal bírnak. A nemzet számunkra egy adott nyelvi-kulturális közösséget jelent, függetlenül attól, hogy az azt alkotó egyének egy ország határain belül vagy kívül élnek. A nemzetiség a nemzet egy része, amely más állam határain belül él, nem államalkotó nyelvi-kulturális közösség, tehát államjogilag külön, más állam fennhatósága alatt él. Ebben az értelemben véve a nemzetiség a másik állam határain belül kisebbséget alkot, ezzel magyarázhatjuk azt a tényt, hogy a 20. század folyamán a nemzetiség és a nemzeti kisebbség fogalmakat szinonimaként kezdtük használni (Romsics 1998). Az egyén azáltal része a társadalomnak, hogy hozzátartozik annak valamelyik összetevőjéhez: a paraszt a földesúrhoz kötődött, a földes-

23 Craig Calhoun vitatja Hobsbawm álláspontját és arra az alapvető kérdésre keresi a választ, hogy a nacionalizmus vajon „az állam kialakulásának és a modernizáció egyéb 'materiális' aspektusainak terméke-e, vagy éppenséggel a modernitás egyik alapvető összetevője?” (Calhoun 2009: 142).

úr a királynak tartozott lojalitással, a városi polgár valamelyik ipartestület vagy céh tagja, amely meghatározott jogállással bírt, és még hosszan sorolhatnánk. A modern társadalom ezzel közvetlen kapcsolatokra épül, az egyén bármely csoport-hoz tartozzék is, az független állampolgárságától. Az állampolgár közvetlen kapcsolatban áll az állammal, nem függ és nem is közvetít senki e kapcsolatban, az állam az állampolgárok közös lojalitásának a tárgya (Taylor 2002). A magyar nyelv fogalom-használatára pedig híven tükrözi a kialakult viszonyokat, helyzeteket.

Az etnikum fogalma angolszász közvetítéssel honosodott meg az európai kultúrában. Az *ethnic* szót barbár vagy pogány jelentéssel használták a 19. századig, amikor *faji* vonásokkal is bővült a jelentése (Eriksen 2008: 18). A mai értelemben vett etnicitás fogalmát az angol nyelvű társadalomelmélet kezdi használni az 1960-as években. A fogalom megjelenése szorosan összefügg a gazdasági fejlődéssel és a kialakult nemzetállamok megerősödésével, valamint a felerősödő népességmozgásokkal, nemzetiségi problémákkal és nyelvi konfliktusokkal.

Az etnikai csoportok vizsgálatában rendkívül fontos ismernünk és felismernünk azt a módot, ahogyan a csoport megalkotja magát, megalkotja saját határait: védekező magatartás, birtokló magatartás vagy nyitott magatartás, ezzel is hangsúlyosan jelezve viszonyulását társadalmi-kulturális környezetéhez.

A néprajztudományban és az antropológiában az etnicitás meghatározásában két alapvető irányt különíthetünk el, a teljesség igénye nélkül. Az egyik irány az etnicitáskutatás világosan megfogalmazott, átfogó írása Fredrik Barth nevéhez fűződik, aki irányt szabott a témában zajló antropológiai kutatásoknak. Az antropológiai irodalom az etnikai csoportok meghatározásában a következő alapvető jellemzőket emeli ki: biológiailag önfenntartó, azonos alapvető kulturális értékekkel rendelkeznek, amelyek egységei nyilvánvaló kulturális formát alkotnak, kommunikációs és interakciós teret képeznek, tagjai meghatározzák magukat, és mások is különálló kategóriaként határozzák meg őket (Barth 1969: 10–11). Barth ezzel ellentétben az etnikai határok megtartására és a csoportot alkotó egyének önmeghatározására helyezi a hangsúlyt, a határt jelző kulturális jellemvonások éppúgy változhatnak, mint a csoportot alkotó egyének kulturális jellemzői. Az etnicitás kritériumait a „mi” és az „ők” közötti határ megvonásával határozza meg, azaz adott etnikai csoport határait úgy tudjuk megvonni, ha megvizsgáljuk az adott csoportot alkotók önmagukról kialakított képét és azt, ahogyan mások látják őket. Az etnikai csoport határát tehát a csoport önidentifikációja jelöli ki, valamint azok az elemek, ahogyan mások látják őket és ahogyan ők látnak másokat. Ezek a határok társadalmi határok és nem feltétlenül területhez kötöttek. Így az etnikai identitás a társadalmi csoport kérdésévé válik, és nem a kulturális tartalom határozza azt meg. Az adott etnikai csoport határai attól függően változhatnak, ahogy az azt alkotó egyedek válaszolnak a különböző társadalmi, történelmi, gazdasági és politikai kihívásokra (Barth 1969: 14–16). Barth tanulmányának a megjelenése tette hivatalosan is lehetővé az antropológia számára a cigány közösségek kutatását. Az „etnikai határok” elmélete felülírta a korábbi Radcliffe-Brown-féle organikus modellt, amely az egy nyelvet beszélő, azonos kultúrával rendelkező népeséget egy adott területen élőknek fogadott el (Tesár 2014: xxiii).

Több mint két évtizeddel később Barth újragondolta korábbi téziseit, és a kultúra globális, mindenre kiható jellegénél fogva annak az egyén etnikus identitására gyakorolt hatásait elemzi (Barth 1996). Megállapítja, hogy a kulturális áramlások hatására az egyén folyamatosan alakul, átalakul, hasonul, és nem termeli újra saját identitásának megkülönböztető jegyeit. Ezért a teljes csoporton belüli kulturális változatokat és azokat a folyamatokat javasolja megvizsgálni, amelyek a kulturális diszkontinuitáshoz vezetnek. Ilyenek lehetnek: az identitásszimbólumok, egy elfogadott kód vagy érték miatti viselkedésbeli vagy stílusbeli hasonulások, a különféle környezettípushoz és létfenntartási módhoz való alkalmazkodás akár különböző kulturális jellemzőkkel bíró csoportok esetében is, amennyiben adott területen az erőforrások más-más típusait használják. Külön kitér az etnicitás és az állam kapcsolatára, ahol a modern államstruktúrákon belül az államot mint aktort, mint a csoportok közötti határépítés „harmadik szereplője által képviselt hatalmat” tekinti. Véleménye szerint „az identitás fenntartása, az etnikai közösség formálódása, törvények és közösségi politika, a rezsim érdekei és intézkedései, valamint a globális folyamatok így együttesen alakítják ki a politikai és kulturális folyamatok komplex mezejét” (Barth 1996: 13). Ezen folyamatok vizsgálatára három különböző szintet különít el: mikro-, közép- és makroszintet. Mikroszinten az egyén etnikai identitástudatának kialakulásában részt vevő viszonyokat, igényeket, értékeket, tapasztalatokat, térhasználatot és társadalmi kapcsolatokat vizsgálja. Középszinten a közösségteremtő folyamatok jelennek meg, míg a makroszintet az államok vagy nemzetek, a nagyobb vallási közösségek és nem utolsósorban a nemzetközi szintér határozzák meg.²⁴

Thomas Hylland Eriksen szociálintropológiai használatában vizsgálja az etnicitást, amely Barth fogalom meghatározására épül. A Nyugat-Európában és Amerikában működő antropológiai iskolák és kutatások főbb eredményeit összefoglalva járja körül az etnicitás problematikáját (Eriksen 2008). A felsorakoztatott terepkutatók számottevő része az egykori gyarmatokon, valamint az Európa nyugati államaiba bevándorlók körében készült.²⁵ Az etnicitást úgy határozza meg, mint „egymást kulturálisan különállónak tekintő emberek közötti alapvető osztályozási különbségek rendszeres és tartós társadalmi reprodukcióját” (Eriksen 1992: 3). Ez a tág meghatározás lehetővé teszi az etnicitás különféle szempontú megközelítéseit. Eriksen felhívja azonban a figyelmet, hogy a különböző etnikai csoportok vizsgálatára különböző elemzési mintákat kell alkalmazni, hiszen minden etnikai csoport más és más problémákkal szembesül. Az etnicitás csak multietnikus környezetben határozható meg, hiszen fontos, hogy legyen akivel szemben meghatározza magát a csoport, és aki felé a különbségeket kommunikálni tudja. Az etnicitás tehát két vagy több cso-

24 Fredrik Barth hármas szintű fiktív térbeliségét Keményfi Róbert (2004), a települési szintű etnikai térszerkezetek kutatója, továbbgondolva Nemes Nagy József (1998) tér/társadalom modelljét, a földrajzi szemlélet felhasználásával, megalkotta az etnikai térségi szintek hármas rendszerét.

25 Mauritiusz, valamint Trinidad és Tobago szigeteken végzett terepkutatásai tapasztalatait és eredményeit is felhasználva fogalmazza meg az etnikai csoportok meghatározását. A szigetek lakossága nem őshonos, hanem a gyarmatosítás termékei, az ültetvényekre telepített multietnikus közösségek lakjái, akik „hozzájárultak a kapitalista világregend fejlődéséhez” (Eriksen 1992).

port között létezik, és a csoportokon belül nem beszélhetünk etnicitásról, csak kultúráról. Az etnikai csoport határai azonban nem feltétlenül esnek egybe a kulturális határvonalakkal, ennek ellenére Eriksen hangsúlyozza a kultúra és az etnicitás közötti változó és komplex kapcsolatot. „Az etnicitás a magukat különállónak tartó csoportok közötti kulturális különbségek tartós és szisztematikus kommunikálása. Akkor tűnik fel, amikor a kulturális különbségek valamiért relevánssá válnak a társadalmi interakciókban, ezért a társadalmi élet szintjén kell tanulmányoznunk azt, nem pedig a szimbolikus kultúra szintjén.” (Eriksen 2008: 84.) Ha az egyén szempontjából vizsgáljuk az etnicitást, etnikai identitását döntően meghatározza a közös eredet fogalma. Ez magyarázza magának a történelemnek a különböző megközelítéseit és értelmezését, az ideológiák kialakulását, hiszen ezek igazolják, erősítik, gyengítik és tartják fenn az etnikai identitásokat.

A konstruktivista elméleti irányt képviselő Rogers Brubaker az etnicitás elemzésében rávilágít, hogy az etnikai csoportok nem szilárd, térben jól körülhatárolható entitások, hanem változó, belülről heterogén csoportok, melyek különböző társadalmi szereplőkből épülnek fel. Az etnicitás újraértelmezésében a „gyakorlati kategóriákat, kulturális idiómákat, kognitív sémákat, diszkurzív kereteket, kollektív reprezentációkat, intézményi formákat, politikai cselekvési terveket és esetleges cselekvéseket kifejező terminusok” használatát javasolja (Brubaker 2001). A „csoportként létezés” fogalma politikai, társadalmi, kulturális és pszichológiai folyamatokat takar, amit eseményként kell kezelnünk, nem mint állandó, tartós jelenlévőt. Az etnopolitikai konfliktusokat bemutató negatív példák etnikai csoportok közötti feszültségekről beszélnek, holott a történések és maga a fogalom különböző tartalmat takarnak. Szerencsésebbnek tartja az etnikainak ábrázolt konfliktus megnevezés használatát, hogy elkerüljük az egyoldalúan „tületnicizált” képek megjelenését és az etnikai erőszak előfordulási gyakoriságának túlbecsülését. Az etnikai konfliktusok főszereplői leggyakrabban a tág értelemben vett szervezetek és ezek hatalmat szerzett vezetői. Az „etnikai” jelzővel a konfliktusok behatárolására törekszenek, etnikai keretbe helyezve legitimizálják azokat. Brubaker fontosnak tartja a csoportok és kategóriák közötti különbségtételt, hiszen a kategória nem csoport, és ritka esetben fordulhat elő a „csoportként létezés” lehetősége. A kategória elemzésével az etnikai, faji és nemzeti létezési és működési módjai tűnnek elő, és láthatóvá válhat az etnicitás csoport nélküli léte. A csoport megalkotásának elemzésében a „kognitív perspektívák” segíthetnek, melyek nem csak az érzékszerveken keresztüli látásmódra vonatkoznak, hanem minden etnikailag orientált keretre, sémára, narratívára, identifikációra vagy kategorizálásra, amelyek a csoportokkal kapcsolatba hozhatóak. Barth alaptézisére utal, a „mi” és „ők” elkülönítésére a kognitív perspektívák használata azon meghatározásában, hogy „az emberek miként – és mikor – határozzák meg önmagukat, tekintenek másokra, tapasztalják meg a világot és értelmezik gondolataikat faji, etnikai és nemzeti – és nem másmilyen – terminusokban” (Brubaker 2001). Az etnikai kategóriák használatával kutatásai során a társadalmi helyzetekre, gyakorlatokra és irányvonalakra fókuszál, úgy, hogy ezeket a külső kényszerek megélt, tapasztalt, személyes kontextusába helyezi. Emellett arra is figyel, hogyan jelenik meg az etnicitás az

egyéni tapasztalatokban. Mindezzel az etnicitás szituativitását, a társadalmi különbségtétel helyzetfüggőségét bizonyítva.

Rogers Brubaker az elemzések közép- és makroszintjeihez tér vissza, a kortárs változásokra vonatkozó politikák három szembeötlő tartalmát vizsgálva: a visszatérő egyenlőtlenség, a visszatérő biológia és a visszatérő szent témakörökben.²⁶ Az egyenlőtlenségek az utóbbi évek gazdasági válságának köszönhetően kerültek fokozottabban előtérbe, kihangsúlyozva a kulturális különbözőségek dimenzióit. A fajok közötti genetikai hasonlóság új kihívást jelent az etnicitáskutatásban, hiszen a népesség keveredését kimutatva az egyén genetikai egyediségét bizonyították be. A szent visszatérése a felélenkülő vallási mozgalmakban, megnyilvánulásokban mutatkozik meg, jelezvén, hogy a vallás túllépett a privát szférán és a közösségi élet megszervezésére törekszik. Ez fontossá teszi annak vizsgálatát, hogyan válnak a közösségek sokszínűvé, multikulturálissá és politikailag különbözővé, hiszen a sokszínűség gyökerei sok esetben éppen a vallásba nyúlnak vissza. Brubaker fontosnak tartja a vallás és a nyelv összehasonlító elemzését, mivel mindkettő kiemelkedően fontos eleme az etnikai és a nemzeti önmeghatározásnak, mondhatjuk annak szimbólumai. A politika és a hatalom kapcsolatában azonban a kettő között jelentős eltérés figyelhető meg. Míg a nyelv mind a magán-, mind a közösségi élet elengedhetetlen eszköze, és mint olyan az államnak is támogatnia kell; a nyelv „kommunikációs eszköz és identitásszimbólum”. Ezzel ellentétben a vallás gyakran autoriter, szabályrendszer alapján működik és köteleket állít fel. Ezek nemcsak szabályozzák az egyén viselkedését, hanem a közösségi életet is befolyásolják, gyakran feszültségeket teremtve. Így a vallás és a vallási feszültségek tematizálása fokozatosan áthelyezte a hangsúlyt a nyelv mint kulturális különbözőséget meghatározó tényező vizsgálatáról a vallás vizsgálatára.

Feischmidt Margit szintén konstruktivista szemléletű megközelítésében az etnicitást olyan viszonyként jelöli meg, amely a társadalmi különbségtételben és elhatárolásban mutatkozik meg. A „társadalmi viszonyokba ágyazott” különbségek elkülönítik a „jelölteket” (etnikai kategória) a „jelöletlenektől” (homogén), a kapcsolathoz hatalmi viszonyt is társítva. Az etnicitást egy mozgásban lévő rendszer részeként is értelmezhetjük, amelyet az erőforrásokért való küzdelem határoz meg, beleértve a szimbolikus erőforrásokat is. Ilyen erőforrás a kultúra is, amely „nem értelmezhető másként, mint a társadalmi struktúrába ágyazott stratégiai fogalomként, a struktúra pedig nem tud másként megvalósulni, csak bizonyos kultúrákban materializálódva” (Feischmidt 2010: 7–9).

Az etnicitás magyar nyelvű szakirodalmának másik jeles képviselője, Keményfi Róbert szerint „az etnicitás terminus olyan kutatási kereteket fed le, amelyeken belül az »etnikai magatartások« legkülönbözőbb szintjeit, formáit és ezen attitűdök »termelődésének« állandó folyamatát (azaz dinamikáját), aktualitását elemezhetjük” (Keményfi 2004: 75). Javasolja, hogy az etnicitást „laza hálóként” képzeljük el, mi-

26 Könyve előszavában fogalmazza meg a jelen politikai és gazdasági történéseire reagáló összegzését (Brubaker 2017).

vel fogalmához folyamatosan bővülő jelentésmező járul, nem tudjuk pontosan meghatározni. A gazdag jelentéstartalom számos értelmezési lehetőségre ad teret, melyek között központi szerepet tölt be az identitás és a nacionalizmus vizsgálata. Az etnicitás és a nacionalizmus kapcsolatában az egyének és a csoportok közötti kapcsolatokra összpontosít, amelyet immár nem az elszigeteltség eredményeként értelmez, hanem egy dinamikus jelenségként, mely nem természetes, örökkévaló vagy egyértelmű (Keményfi 2004: 70–71, Hobsbawm 1990, Eriksen 2008, Joó 1988).

Fosztó László a cigány etnikum jeles erdélyi kutatója a pünkösdista cigány csoportok mélyreható bemutatását és elemzését végezte el, hozzájárulván a poszt-szocialista Románia vallási szokásainak alakulásának értelmezéséhez (Fosztó 1998, 2009b). A pünkösdista cigány közösség körében a „rituális kommunikáció” szerepét vizsgálva rámutat a vallások társadalomalakító és közösségfejlesztő hatására. Korábbi tanulmányában Fosztó azoknak a társadalmi-kulturális mechanizmusoknak az ismertetésére vállalkozik, amelyek az interetnikus kapcsolatokat alakítják (Fosztó 1997). Magát az etnikus jelenséget egy társadalmi-kulturális képződménynek tekintti, amelynek tudományos megközelítését nehezítik a közéleti-politikai viták és hatások. Az etnicitásnak két lényeges mozzanatát a társadalmi kategorizációval és a csoporttudattal kapcsolja össze.

A szakirodalmat ellentétpárokban tekinti át: processzualitás-diskurzivitás, az előbbi az eltérő életmódok és a változatos környezeti hatásokra, míg az utóbbi a kulturális elemek tudatos és folyamatos használatára összpontosít a másoktól való megkülönböztetésben. A primordializmus–instrumentalizmus ellentétpárban a primordializmus szerint az ember beleszületik egy etnikumba, amely meghatározza identitását, a szocializáció során pedig a kultúra határozza meg az etnicitást. Az instrumentalista felfogás azonban az egyén szabadságának tartja annak az identitásnak a kiválasztását, amelyet adott helyzetben legcélszerűbbnek tart. Különböző helyzetekben különböző identitását használhatja ugyanaz az egyén, a szituatív jelleg a társadalmi kapcsolatok minden szintjén és minden élethelyzetben vizsgálható. Az objektivizmus-szubjektivizmus ellentétpárban az etnikumot meghatározó tárgyi elemeket (nyelv, terület, történelem stb.) állítja szembe a mentális reprezentációkkal (az összetartozás érzésével, a közös származástudattal).

Az etnicitás és nacionalizmus kapcsolatát formalizációs folyamatnak tartja, amely során egy informális esemény spontán módon átalakul, átvándorol a résztvevők szándéka szerint a cselekvés formai elemeibe. A már eleve formális esemény előre meghatározott forgatókönyv szerint zajlik, szervezeten, kizárva minden jelleget spontaneitást. Adott etnikai csoport kulturális viselkedésének vizsgálatára humánológiai megközelítést használ, kiemelve az állatok területbirtoklási mechanizmusaiból a csoport határszférajának megjelölését. Az állatok és emberek alkalmazta határok kijelölésében hasonló lényeges elem tűnik fel: az elérhetőség. Szimbolikus dimenzióba átemelve az emberi kommunikáció szintjére jutunk, amely meghatározza a csoport belső rendjét.

Az etnicitás kutatásában fontos a külső körülmények elemzése, a csoportok kontextusba helyezése a csoportok közötti viszonyok változásainak megértéséhez.

A csoportok különféleképpen reagálhatnak az őket ért pozitív vagy negatív hatásokra. Vész helyzetben az etnikai csoportnak meg kell találnia azt a módot, ahogyan saját kultúrája tisztaságát és integritását meg tudja őrizni az idegen hatásoktól, így biztosítva a csoport szokásainak, hagyományainak, szimbólumainak stb. megmaradását vagy újratermelését (Harrison 1999: 10–13). A csoportok azonban nemcsak vész helyzetben viselkedhetnek magukba zárkózottan, hanem a mindennapokban is, amennyiben külső nyomás nehezedik rájuk.

Etnicitás és nemzet a nacionalizmus tükrében

Benedict Anderson, a nacionalizmus fő teoretikusa, a nemzetet modern fejleménynek tekinti, meghatározására az „elképzelt politikai közösség” terminust javasolja, az *elképzelt* jelzővel arra a tényre utalva, hogy bár a közösség tagjai nem ismerik egymást személyesen, mégis ugyanannak a közösségnek a tagjaiként határozzák meg magukat (Anderson 1983). A nemzet annak ellenére, hogy fiatal képződmény, tagjai ősinek, századokra visszanyúló történeti múlttal rendelkezőnek tételezik fel. Ez az elképzelt közösség térben behatárolt, bármekkorára nőjön is egy nemzet, határai nem tágíthatók a végtelenig, mindig más nemzettel marad határos, határvonalait azoktól függően tudja megrajzolni. A modern tér- és időtudat kialakulása tette lehetővé a nemzetek megszületését, melynek fő letéteményese az állandóan terjeszkedő, új piacokat kereső kapitalista szemlélet. Emellett hatással volt rá a nyomtatás megjelenése, a földrajzi felfedezések, a gyarmatbirodalmakon tapasztalt nyelvi és etnikai sokszínűség stb. Anderson meglátása szerint a gyarmatokon a nemzeti gondolat korábban megfogalmazódott, mint Európában. Ennek érzékeltetésére a 19. századi Magyarországot hasonlítja össze Sziámmal (Anderson 1983: 101–108). A nemzetek korszaka a jelenben is tart, a nemzeti mivoltot korunk politikai életének legegységesebb értékének tekinti. A kozmopolita haladó értelmiség már kóros nacionalizmus szemlélete, amely a másiktól való félelemben és a másik utálatában gyökerezik, amely a rasszizmussal hasonlítható, Anderson arra emlékeztet, hogy a nemzetek szeretetre, gyakran önfeláldozó szeretetre ösztönöznek. A nacionalizmus kulturális termékei (költészet, próza, zene, képzőművészetek) ennek a szeretetnek az ezerarcú megjelenéseit mutatják meg (Anderson 1983: 141).

A modern demokratikus államban szükség van az állampolgárok elkötelezettségére, erős patriotizmusra, a politikai közösséggel való azonosulás érzésére. Ezek az államok ott is igyekeznek elszórni a patriotizmus, a közös azonosság érzését, ahol ez nem létezett korábban. A modern democráciákban az állam igyekszik a modern állampolgárok identitástudatának sarokköveit úgy mozgatni, hogy az állampolgárságuk előrelébb legyen az azonosságtudatuknál, a csoporthoz (család, nyelv, vallás, faj stb.) való tartozás tudatánál. Az államnak homogenizálnia kell a nyelvet és a kultúrát, erős alapokra helyeznie az azonosságtudatot és az elkötelezettséget ahhoz, hogy fennmaradjon. Nem engedheti meg, hogy alcsoportok, részközösségek alakuljanak és gyengítsék hatalmát, erejét, így azokat vagy megszünteti, vagy asszimilálja, vagy más módon súlyukat és fontosságukat veszti. A nacionalizmus ebben a meg-

világításban a patriotizmus egyik hajtóereje (Taylor 2002). A nacionalizmus másik formája Charles Taylor szerint, amikor a közös politikai berendezkedéstől függetlenül a közös politikai elkötelezettség az alapja az etnikai, nyelvi, vallási vagy kulturális azonosságtudatnak. A patriotizmus hagyományos értelemben az, amikor az egyént az egyszerű hazaszeretet fűti politikai preconcepciók nélkül. A haza ebben a kontextusban politikai fogalmat jelöl, a nemzettel egyenértékű. Ebben az értelemben a modern korban a patriotizmus már a nacionalizmus táptalajának számít, intézményeit pedig igyekeznek az új eszmének alárendelni, és fentebb a nemzeti azonosságra apellálni, amikor a politikumnak tömegbázisra van szüksége. A nacionalizmus immár nemcsak motorja a modern társadalmak homogenizálásának, hanem következménye is.

A nemzetet egy adott területen alakult államhoz viszonyítva határozzuk meg, tagjai valamilyen formában kapcsolódnak az államhoz. „Nem a nemzetek hozzák létre az államot vagy a nacionalizmust, hanem épp fordítva történik.” (Hobsbawm 1990: 10.)²⁷ A már létrejött államhoz viszonyítva beszélhetünk államalkotó nemzetről, nemzeti kisebbségekről és a politikai hatásoknak köszönhetően nacionalizmusról is. Ez utóbbit a többségi és kisebbségi etnikai csoportok, az adott területen élő etnikumok közötti kapcsolatok tekintetében fogjuk vizsgálni. A „kitalált hagyományok” fogalommal a nemzettudatot alakító kulturális hagyomány mesterségesen megalkotott jellegére mutat rá, amelynek minden elemét tudatosan kellett megteremteni (Hobsbawm–Ranger eds. 1983).

Ernest Gellner, szakítva a hagyományos értelmezésekkel, melyek a nacionalizmust a nemzeti történelem egyik aspektusának vagy egy olyan modern irracionális doktrínának tekintették, amely elég hatalommal rendelkezik ahhoz, hogy nacionalista érzéseket ébresszen, a nacionalizmust a modernitás termékének tekinti, amely a modern társadalmi rend keretein belül jól meghatározott funkcióval bír. A modern világban a nacionalizmus feladata, hogy a lojalitás és a nemzetállammal való azonosulás új formáit hozza létre. Emellett a nacionalizmus politikai válasz is egy teljesen új helyzetre: a területi és társadalmi mobilitás a kollektív önazonosság megalkotását teszi szükségessé a gyökértelessé váló egyén számára, hogy biztonságot adjon és irányt mutasson. A nacionalizmus valójában a magas kultúra kivetítése az alacsony kultúrára gyakran az oktatáson keresztül; egy névtelen, személytelen társadalmi kultúra megalkotása, amely ellentétben áll a lokális csoportok komplex struktúrájával, újratermelődésével és egyéni jellemzőivel. A megszokott, régi környezetükből kiragadott, az iparosodásnak köszönhetően városra költözött rétegeknek szükségük van a kulturális önmeghatározásra, az oktatáshoz és a munkához való hozzáféréshez. Ezt jól tükrözi a nacionalizmusban jelen lévő kulturális homogenitás szükségessége, az, hogy az ipari társadalom tagja a világ bármely városában ugyanahhoz a csoporthoz tartozónak tudja magát. A nacionalizmus tehát egy olyan politikai le-

---

27 „Nations do not make states and nationalisms but the other way round.” – szabadfordításban használom a szövegben. Ugyanezt fogalmazza meg Gellner is: „Nationalism creates nations, not the other way around.” (Gellner 1983: 56.)

gitimitásemélet, amely az állam politikai és etnikai határainak egybeesését követeli. Eszerint az állam nélküli nemzetek esetében nem beszélhetünk nacionalizmusról (Gellner 1983: 1–4). Gellner nacionalizmusértelmezése az állam és etnicitás kapcsolatán alapul, azonban figyelmen kívül hagyja a nemzeti kisebbségeket, amelyek szintén az adott államot alkotják. A modern állam fenntart egy hivatalos nyelvet és kultúrát az erős nemzeti érzülettel rendelkező egyének számára, ami azért fontos, hogy ellenőrzést gyakorolhasson az állam felett. Ez részben azt magyarázza, hogy az állam áll számos nemzeti érzület és nemzeti identitás középpontjában (Taylor 2002). Az ezeket tápláló energia forrása azonban még mindig ismeretlen. Egy másik fontos része az elméletének, hogy gazdaságoknak tekinti a modern társadalmakat, melyeknek természetükből adódóan szükségük van az államra, hogy kiszolgálja és irányítsa őket. Felmerül a kérdés: a kialakuló új rétegnek/csoportnak kik lesznek a vezetői, az irányítói? Napjainkban egyre nehezebb a hagyományos értelemben vett vezetőket találni, hiszen a klasszikus értelemben vett tanult réteg vezető és példamutató szerepét átvették a tévésztárok és a popénekesek.

A nacionalista ideológia célja, hogy fölülírja a modernitásnak az egyén és társadalom kapcsolatában okozott elhajlásokat és szakadásokat, és megteremtse az egységet múlt és jelen között (Eriksen 2008: 147–148). Ezek sok esetben kreált elméletek és kizárólag az állam érdekeit szolgálják.

Anthony D. Smith szerint a modern nemzetek kialakulását sokkal hosszabb folyamat előzte meg, mint ahogy a legtöbb kutató állítja. Gellnerrel ellentétben nem fogadja el a nemzetek modern létrejöttének az elméletét, sem a nemzetek primordiális, természetes társadalmi létét. A nemzetek az ún. „ethnie” vagy kulturális csoportokon alapulnak, melyek állandó kulturális jellemzői az emlékezet, az értékek, a mítoszok és a szimbólumok. Új funkciók és új értelmek hozzárendelésével ezeket a jellemzőket mindig lehet alakítani az új helyzeteknek megfelelően. Ezeket a jellemvonásokat a művészetek, a nyelv, a tudományok és a közösség törvényei örökítik meg, őrzik és adják tovább generációkon keresztül, ahol a megőrzött és elraktározott hagyományok határozzák meg a közösség lelkületét és struktúráját (Smith 1986: 2–16). A kortárs társadalom egyik paradoxonjának nevezi az innovációk iránti fogékonyságát, amelyet a múlt iránti nosztalgia övez. A modern társadalom kihívásai, az egyre gyorsabb technikai fejlődés, a tárgyiasuló világ olyan kihívások elé helyezi az egyént, amelyekre csak úgy tud válaszolni, ha egy olyan társadalmi keretbe helyezi magát, amelyben újra „gyökeret ereszthet”. A modern típusú társadalmat és társadalmi rendet a közös hagyományokkal és közös környezettel köti össze, tehát a csoport történelmével és hazájával (Smith 1986: 174–175). A múlt iránti nosztalgia másik vetülete az emberi természet és a mulandóság kapcsolatát tükrözi. A történelem folyamán, a vallás erős hatásának is köszönhetően, az ember igyekezett úgy élni, hogy valami maradjon utána, amivel saját „halhatatlanságát” tudja biztosítani. A csoport történelmében való aktív részvétel ennek egyik határozott eszközévé vált. A vallás térvesztésével párhuzamosan alternatívaként, „pótvallásként” megjelent a nacionalizmus, amely a hiábavalóság érzését hivatott ellensúlyozni, összekötve az egyént az örökös csoporttal és annak emlékeivel, hagyományaival, identitá-

sával. Így a közösségi és generációkon átívelő emlékek és remények közös történelemmé és közös sorssá válnak. A múlt értelmezésében azonban figyelniünk kell a jelenre és az utóbbi időszakban „kitalált hagyományokra” (Hobsbawm–Ranger eds. 1983). Ilyen relatíve új hagyomány a skót nemzeti szimbólum, a skót szoknya, amelyet a 18. század közepén a jakobita mozgalom és a Skót-felföld felfedezésével „találtak” fel. Smith ugyanide sorolja a „magyar patrióták” emelte budapesti Millenniumi emlékművet is, melyet a 896-os honfoglalás ezeréves évfordulója emlékére állítottak. A példákkal a nacionalizmus újabb értelmezéseit mutatja, amelyben a nacionalizmus a kreatív hatalom rekonstruálásának és őszinte felfedezésének az eszköze (Smith 1986: 177).

John Hutchinson központi szerepet tulajdonít az etnicitásnak, melynek fő alkotóelemei az eredet, az emlékezet és a jelen problémáira megoldásokat kínáló „használatos múlt” visszaszerzése. Véleménye szerint a nemzetek kialakulásának alternatív modelljét kellene megvizsgálnunk, „amely a nemzetet egy, az államhoz csak lazán kötődő kvázi-rokonsági csoportként tételezi, és amely az államnak a lakosságot ellenőrző hatalmát korlátozottnak és változóknak tekinti. Ennek a modellnek kifejezetten foglalkoznia kell a nacionalizmus epizodikus jellegével, és azzal a képességével, hogy szenvedélyes államellenes vagy államot támogató identifikációkra készítessen, egy olyan közös történelmi identitástudatra alapozva, mely képessé teszi a lakosságot a végzet legyőzésére.” (Hutchinson 2002: 164.) Egyetért Fredrik Barth (1969) a nemzetek etnikai alapjaira vonatkozó kijelentésével, melyben megállapítja, hogy a stabil etnikai identitás és a belső változatosság egyszerre jelen lévő tulajdonságai lehetnek egy csoportnak, és hozzásegíthetnek a visszatérő kulturális konfliktusok funkcióinak vizsgálatához. Véleménye szerint a kultúrnationalista értelmiség hozta létre, teremtette újjá a nemzeti identitást az asszimilációs törekvések ellenében, mellyel a „nemzet egyedi karakterének térben és időben való meghatározását és egy morális és szociális újjászületés elindítását tekintik.” (Hutchinson 2002: 164–166.) Válságos időben a kollektív identitás társadalmi mozgósítóerővel bír, így tevékenységük nem alábecsülendő. A 20. század földrajzi, demográfiai és státus-mobilitásának hatására a politikai közösségeknek folyamatosan újra kellett definiálniuk önmagukat. Az egykori domináns kisebbségek hatalmi helyzetbe (Csehszlovákia és Lengyelország német lakossága), mások a nemzetállamuk határain kívülre kerültek (Románia, Csehszlovákia és Ukrajna területére eső magyar lakosság), mely beláthatatlan következményekkel járt. Az egyes nemzetállamokon belül is változtak az erőviszonyok a gazdasági forradalmak hatására régiók és osztályok státusa, valamint az etnikumok között. A modern világban a nacionalizmus csakis világi lehet, eszméit a humanista értelmiségiek képviselik, világnézetét a romantikus historicizmus hatja át, fő támogatói és vezéralakjai a professzionális értelmiségből kerülnek ki.

Demeter M. Attila politikafilozófus szerint a nacionalizmus egy érzés, amely nem feltétlenül a mások kirekesztésére irányuló negatív érzés, hanem lehet pozitív töltetű is, a saját nemzetünkkel való pozitív identifikáció érzése. Politikai értelemben a haza egy intézményrendszert jelent: az alkotmányt, a törvények összességét, politikai in-

tézményeket és jogszokásokat, polgári habitust, amelyek együtt egy életstílust, közös (vagyis politikai) életformát alkotnak. Ezzel szemben a nacionalizmus mint érzület elsősorban a nemzet iránti lojalitást jelenti. A nemzeti érzület is irányulhat az államra, az államiságra, annak szimbólumaira, de csak áttételesen, amennyiben az adott állam a nemzet állama. Ha a nemzetet tudati közösségként határozzuk meg, akkor a nemzethez való tartozás tudata és a nemzet léte közötti viszony egy determinisztikus viszonyt jelöl. Nem állíthatjuk, hogy létezik a nemzet mint objektív tény, majd ehhez pótlólagosan járulna az illető nemzethez való tartozásnak a tudata. Ebben a helyzetben a tudat határozza meg a létet: egy nemzet addig létezik, amíg az adott nemzet tagjai egyazon nemzet tagjainak tudják magukat. Ha az adott közösség tagjai nem tudják magukat egy nemzetnek, akkor az illető nemzet nem létezik – és ezen a helyzeten az olyan objektív ismérvek fennállása, mint pl. a közös nyelv és kultúra, nem sokat fognak segíteni (Demeter 2013).

A szónak egy második jelentésében a nacionalizmus egy eszmerendszer, a nemzeti önértés és önértelmezés adott módja vagy alakzata. Ha ugyanis a nacionalizmuskutatás eredményeit tekintjük, feltűnik, hogy az idesorolható elméletek számára a nacionalizmus többnyire se nem érzület, se nem eszmerendszer, hanem inkább a nemzetépítésnek – régiesebb és találóbb nevén: a nemzeti nevelésnek – a folyamata. Ebben az értelemben tehát a nacionalizmus egy folyamat: az a folyamat, amelynek során a nemzet valamilyen érvényes definíciója vagy öndefiníciója mentén, többnyire hathatós állami segédlettel bekövetkezik a nemzet eszméjének a politikai intézményesítése (Demeter 2013).

Felix Ermacora jogi megközelítése a nacionalizmus erőszakos térhódítását emeli ki: „Nekem személyesen az a véleményem, hogy nemzet és nép megőrzendő közösségi értékek, a nacionalizmus viszont a nemzeti jelleg olyan perverzciója, amely hegemoniatörekvéseken, fajgyűlöleten és előítéleteken alapszik. Veszélyes volna azonban a nacionalizmus elítélésével együtt a közösségi értékeket is elítélni; ezt mindenféleképpen el kell kerülni. A megfelelő látásmódhoz és a mértékek helyes megválasztásához tanulási folyamatnak kellene párosulnia. Ez csak részben – a jogkultúra területén – a jog feladata. Az eredmény legnagyobb részét különböző nevelési folyamatokon keresztül – a szülői házban, az iskolában, a templomban vagy akár a politikai pártokban – kell elérni.” (Ermacora 1994: 24.)

A modern nacionalizmus forrásait tekintve a fentiekből is előtűnik néhány jól meghatározott irányvonal. Az egyik a modern metropolis bekebelező kultúrájának elsősorban az elit részéről történő elutasítása, amely a különbözőség szükségszerű elismeréseként jelent meg, de amelyet olyan kihívásként élnek meg, amely az emberi önbecsülést, az emberi méltóságot csorbítja. Ez adja a nacionalizmus érzelmi erejét, a büszkeség és megalázás széles skálájának a játékát. A nacionalizmus így a fenyegetett méltóság veszélyére adott válaszként jelenik meg. Ez a mozgalom nagyon lassan szivárog lefelé az eredeti elitektől az őket modellnek választók felé, és egy idő után a sértett identitás tömeget mozgató erővé válik. A felvázolt séma azonban nem kizárólagos jellegű. A nemzeti töltésű félelmek és törekvések is kiváltó okai lehetnek a gyűlölet, a bizalmatlanság és félelemkeltés folyamatában, amikor addig békésen egymás

mellett élő csoportokat izgatnak egymás ellenébe. Ebben az esetben az elűzetés vagy megsemmisülés fizikai veszélye hat.

A nacionalizmus hordereje országonként változik, és az országokon belüli nacionalizmusok intenzitása is eltér egymástól. E változékonyság magyarázatára eddig kevesen próbálkoztak a jelenség összetett, bonyolult és felettébb kényes volta miatt. A nemzettel való identifikációnak azonban minden változás ellenére állandónak kell maradnia.

A (nemzeti) kisebbség fogalma a nemzetközi jog meghatározásában

A kisebbség fogalmát a fent körüljárt fogalmakhoz hasonlóan több tudományterület is használja, azonban mind a mai napig nem létezik mindenki számára elfogadható meghatározás.²⁸ Az 1993-as bécsi emberi jogi konferencia rögzítette először az emberi jogok standardját, az elfogadottnak tekintett emberi jogok körét. A nemzetközi szervezetek, különösen az ENSZ keretében számos olyan eszköz áll rendelkezésre, amelyekkel az emberi jogok betartását folyamatosan figyelemmel lehet kísérni. Ilyen például az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának Emberi Jogi Bizottsága. Az ennél konkrétabb jogérvényesítési eszközök, mechanizmusok nemzetközi szerződéses rendelkezéseken alapulnak. Az emberi jogok védelmét célul tűző szerződések mindegyike arra kötelezi a szerződő államokat, hogy rendszeres időközönként jelentéseket készítsenek a releváns, tehát a kisebbségek védelmét közvetlenül vagy közvetve megvalósító nemzeti jogalkotásról és a jogalkalmazásról. Az egyetemes emberi jogok védelmét, érvényesülésük garantálását szolgáló eszközök igénybe vehetők a kisebbségek védelme érdekében is, amennyiben elfogadjuk azt, hogy a kisebbségvédelem az emberi jogok védelmének egy sajátos formája (Szalayné Sándor 2003: 190–200).

A nemzetközi jogban a nemzeti, etnikai kisebbség hármasság jellemzővel bír: közös nyelv, közös kultúra, közös történelmi múlt, azonban a kisebbség fogalma körüli viták már a 20. század első fele óta zajlanak. A kisebbségek a 90-es évekig a nemzetközi jogi normáknak nem alanyai, hanem csak kedvezményezettjei voltak. Ha rendelkeznének is jogalanyisággal, önálló államiság nélkül cselekvésképtelenek lennének. Egy hatékony kisebbségvédelemhez így a nemzetközi jog és a belső jog ötvöztetésére van szükség (Szalayné Sándor 2003: 186–189). Az egyén ma már rendelkezik nemzetközi jogi alapú jogalanyisággal, követelheti a nemzetközi jog garantálta emberi jogok betartását az állampolgárságát adó állammal szemben, azonban még mindig nem létezik az állampolgárok egy sajátos csoportjára vonatkozó jogi szabályozás, ami a csoport nyelvi, kulturális identitásának megőrzését biztosítaná.

Több kísérlet született a fogalom jogi meghatározására már az 1930-as években, Hugo Wintgens például így foglalja össze: „Az általános nemzetközi kisebbségi jog értelmében a kisebbségek olyan lakosai valamely országnak, akik nemzetiségük, nyelvük vagy vallásuk tekintetében különböznek az illető állam lakosságának többségétől, tudatában vannak kisebbségi voltuknak, és megvan bennük az az aka-

---

28 Terület és kisebbség kapcsolatára lásd: Keményfi 2011: 126–130.

rat, hogy megóvják népi, nyelvi vagy vallási sajátosságukat.” (Fábián–Ötvös 2003: 9.) Kortársra, Charles de Visscher meghatározása: „A kisebbség a szó szoros értelmében egy csoportból alakult, amely történelmileg meghatározott területen él, hagyományosan és tudatosan szembeállít bizonyos megkülönböztető jegyeket annak az államnak alapvető tömegével, amelyhez tartozik. Ezek a megkülönböztető jegyek változó elemekből tevődnek össze: hol a faj, hol a vallás, hol pedig a nyelv az, amely a kisebbségnek normális egységet biztosít, amelyet az a népesség többi részével szembeállít.” (Fábián–Ötvös 2003: 9.) Szalayné Sándor Eszter 2003-as meghatározásában a kisebbségek objektív megkülönböztető jegyei a 30-as évek definícióival csengenek egybe: „A kisebbségek körébe az állampolgárok olyan csoportja tartozik, amely – egy adott nemzetközi szerződés viszonylatában, az abban a szerződésben megjelölt – releváns (vallási, nyelvi, faji, illetve etnikai, nemzeti) sajátosságoknál fogva különbözik az állampolgárok többségétől.” (Szalayné Sándor 2003: 110.) Francesco Capotorti ENSZ-raportőr 1977-es definíciója vált klasszikussá a nemzetközi jog hatálya alá tartozó kisebbségekről: „A kisebbség olyan csoport, amely az állam többi népességéhez viszonyítva szám szerint kisebbségben van, és nincs domináns helyzetben, tagjai a többségtől nyelvük, etnikai hovatartozásuk vagy vallásuk révén különböznek annak ellenére, hogy ugyanazon állam polgárai; a csoport saját kultúrája, hagyományai, nyelve és vallása megőrzésére és ápolására irányuló szolidaritásérzéssel rendelkezik, még ha burkolt formában is” (Fábián–Ötvös 2003: 11).²⁹ Felix Ermacora osztrák szakértő szerint etnikai kisebbségről akkor beszélünk, amikor „egy népcsoport saját nyelvvel, kultúrával és történelemmel rendelkezik, csoportöntudatról tesz tanúbizonyságot és tagjai ezeket a különlegességeket meg akarják őrizni. Nemzeti kisebbség az a népcsoport, amelyik az etnikai kisebbségeknél felsorolt jellegzetességek mellett rendelkezik azzal az akarattal is, hogy mint csoport kihasználja mindazokat a jogokat, amelyek lehetővé teszik a csoport részvételét a politikai döntéshozatalban egy bizonyos területen, vagy akár az egész ország területén, anélkül, hogy egyenlővé válna más etnikumokkal az állam szintjén.” (Fábián–Ötvös 2003: 12.)

Az Egyesült Nemzetek Szervezete, az Európa Tanács, az Európai Közösség és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet politikájában beszélnek *védelmezendő kisebbségekről*, mely fogalom alatt a nemzeti kisebbségeket (európai terminológia) vagy a nyelvi, etnikai és vallási kisebbségeket (ENSZ-terminológia) értik, tehát nem tartoznak ide a bevándorlók és a menekültek, akiket a modern terminológia *új kisebbségeknek* nevez. A kisebbségeknek azonban nem létezik nemzetközi jogilag rögzített meghatározása, így ezek elismerése az egyes államok belügyei közé tartozik (Ermacora 1994: 16).

Az első világháborút lezáró békekötések során, az Egyesült Nemzetek Szervezete gyámkodása mellett létrehozták a nemzetközi szerződéseken alapuló kisebbség-

29 Eredeti szöveg: „A group numerically inferior to the rest of the population of a State, in a non-dominant position, whose members – being nationals of the State – possess ethnic, religious or linguistic characteristics differing from those of the rest of the population and show, if only implicitly, a sense of solidarity, directed towards preserving their culture, traditions, religion or language.” (Elérhetőség: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/Pages/internationalaw.aspx>.)

védelmi egyezményeket, melyek a Közép-Kelet-Európa térségében létrehozott új államok határait kívánta biztosítani (Majtényi 2003). Ezek a konfliktusfeloldó mechanizmusok, azaz a kisebbségvédelmi rendszer érdeme, hogy a két világháború között a jogi szabályozás visszatartotta a hatálya alá tartozó államokat a kisebbségekkel szembeni nyílt fellépéstől. A második világháborút lezáró békekötések közül már csak az 1947. évi olasz szerződés tartalmazott Dél-Tirol német kisebbségére vonatkozó rendelkezéseket, a többi állam esetében olyan nemzetközi dokumentumokat fogadtak el, amelyek kötelező jelleggel bírnak a kisebbségek elleni nyílt fellépés tilításában.

Az első pozitív jogi lépésre az 1966-ban aláírt Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában került sor, amelynek 27. cikke kifejezetten kisebbségvédelmi célú rendelkezést tartalmaz, a kisebbségek fogalmának meghatározása azonban hiányzik belőle.³⁰ A fennebb idézett, Francesco Capotorti által megfogalmazott definíció tartalmazza azokat a fogalmi elemeket, amelyeket a legtöbb állam elfogad: tagjai az adott állam állampolgárai, számbeli szempontból kisebbséget alkot, nincs domináns pozícióban, a lakosság többi részétől etnikai, vallási vagy nyelvi jegyek alapján különbözik, valamint tagjait az a közös szándék vezérli, hogy az adott kisebbség saját identitását, önazonosságát megőrizze.

Az ENSZ keretében zajló, a kisebbségek védelmére vonatkozó viták igen eltérő irányú, különböző hangsúlyú állami magatartásokat tükröztek. Kétséget kizáró módon bebizonyosodott, hogy az egyes államok kisebbségekhez való viszonyát leginkább az befolyásolta és befolyásolja, hogy milyen kisebbségek élnek a területükön, és azok milyen nagyságrendet képviselnek. Az egyes államok közötti további lényeges nézetkülönbség az „újvilág” és az „óvilág” közötti eltérésből adódott: az amerikai kontinens legtöbb állama az ENSZ-ben azt az álláspontot képviselte, hogy az őslakosokat és a bevándorlókat asszimilálni kell, szemben az európai államok zöme által elfogadott nézettel, mely a kisebbségeket speciális védelemben kívánta részesíteni (Szalayné Sándor 2003: 200–203).

A fennebb említett 1966-os Egyezségokmánynál nagyobb hangsúlyt fektet a kisebbségek pozitív védelmének állami kötelezettségére az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének 47/135. számú, 1992. december 18-án *Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól* címmel elfogadott határozata, amely a kisebbségek védelme érdekében szükségesnek tartja a területi állam jogalkotói tevékenységét (1. cikk), nem elégszik meg a defenzív magatartással, hanem a területi állam tevőleges magatartását írja elő. Kötelezi továbbá az államot arra, hogy védje a kisebbségek létét és identitását. A kisebbségek tagjainak konkrét jogait: a vallásgyakorlás, a nyelvhasználat vagy az őket érintő döntésekben való részvétel jogát a *Nyilatkozat* 2. cikke tartalmazza. A jogalanyiség kérdéséről a 3. cikk rendelkezik a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányá-

30 A 27. cikk szövege: „Olyan államokban, ahol etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”

nak 27. cikke szellemében, hogy a felsorolt jogokat a kisebbségek tagjai egyénileg és az adott kisebbség többi tagjával közösen is gyakorolhatják, mégpedig mindenfajta diszkriminációtól mentesen. A területi állam kötelezettségeit konkretizálja a Nyilatkozat 4. cikke, amely szerint minden szükséges jogalkotói s egyéb intézkedést meg kell az államnak tennie ahhoz, hogy a kisebbségek tagjai emberi jogaikat diszkriminációmentesen gyakorolhassák, anyanyelvüket megtanulhassák, és történelmüket és kultúrájukat megismerhessék. A *Nyilatkozat* 5. cikke a kisebbségekhez tartozó személyek legitim igényeinek a figyelembevételét fogalmazza meg az állami politika kialakítása során. A 6. cikk pedig az államok kisebbségi kérdésekre irányuló együttműködésére tesz javaslatot. A *Nyilatkozat* a kisebbségvédelem 1990-es évek elejére kialakult állapotát tükrözi. Felismeri, hogy a kisebbségvédelemnek van egy kollektív komponense is, de nem jut el odáig, hogy szűkebb értelemben véve is elismerje a kisebbségi jogok kollektív voltát. Az emberi jogok védelmének egyik legnagyobb szabású rendezvénye, a bécsi emberi jogi konferencia záródokumentuma (1993) is a *Nyilatkozat* tartalmából indult ki, hiszen hiányzó nemzetközi jogi kötőereje ellenére is a *Nyilatkozat* a nemzetközi közösség zömének álláspontját tükrözi a nemzetközi kisebbségvédelemről, és bizonyos viszonyítási alapként szolgál (Szalayné Sándor 2003: 207–208).

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) – a korábbi Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) – keretében a kisebbségek védelmét olyan kérdésnek tekintik, amelynek érdekében európai szintű politikai összefogásra van szükség. Az EBEÉ 1975. évi helsinki záródokumentuma az emberi jogok tiszteletben tartásának vezérlő elvének kifejtésekor megemlíti a kisebbségvédelmet is (VII. elv). Az EBEÉ 1990-es koppenhágai ún. emberi dimenziós konferenciájának záródokumentuma egy teljes fejezetet szentelt a kisebbségi kérdésnek, kiemelve a nemzeti, kulturális, nyelvi és vallási kisebbségek védelmének szükségességét, és előírta, hogy az államoknak védeniük kell ezek identitását.³¹ A koppenhágai dokumentum jelentősége abban áll, hogy több mint harminc állam képviselői megállapodtak a kisebbségekre vonatkozó alapelvekben és szabályokban, tehát olyan jogterületen, amelyet eddig nem szabályozott a nemzetközi jog. Az EBEÉ/EBESZ figyelem Koppenhága után elsősorban a kisebbségvédelem praktikusabb kérdései felé fordult: 1992-ben, a Helsinkiben tartott EBEÉ-csúcson az államok létrehozták a Nemzeti Kisebbségek Főbiztosának Intézményét. Feladatai: konfliktusmegelőzés, a már létrejött viták fokozódásának elkerülésére irányuló tevékenység, az érintettek közötti párbeszéd elősegítése. Az EBEÉ, illetve az EBESZ nyilatkozatai nélkülözik a jogi kötőerőt. Tartalmuk azonban tükrözi a részt vevő államok kisebbségvédelemről vallott nézeteit (Szalayné Sándor 2003: 210–211).

A jelenleg 44 államot tömörítő Európa Tanácsnak a tagállamok nagy többségével jogi kötőerejű dokumentumokat sikerült kidolgoznia és elfogadtatnia. Az Embe-

31 A részt vevő államok ebben kifejezték meggyőződésüket, hogy a „nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak mint az általánosan elismert emberi jogok szerves részének biztosítása a béke, az igazságosság, a stabilitás és a demokrácia lényeges eleme.” (30. pont)

ri Jogok Európai Egyezménye egy egyszerű diszkriminációs tilalmat foglal magában, a 14. cikkben,³² amely többek között tiltja a nyelvi vagy a nemzeti kisebbséghez való tartozás alapján megvalósuló megkülönböztetést. Kifejezett kisebbségvédelmi rendelkezés hiányában ilyen tényállások az egyezmény keretei között nem is képesek bekerülni az emberi jogok védelmére kifejlesztett jogvédelmi mechanizmus rendszerébe, vagyis nem jutnak el az Emberi Jogok Európai Bírósága (Strasbourg) elé.

1990 és 1993 között komoly kísérletek történtek a kisebbségi jogok nemzetközi szintű kodifikációjára. A munka két ellentétes érdekcsoportban zajlott: egyik érdeket az Európa Tanács tagállamai képviselték, a másikat az Európai Nemzetiségek Szövetségi Uniója (FUEN)³³ képviselte. Mindkét csoport a kisebbségjogi védelmi rendszer megalkotására törekedett, amely az Európa Tanács Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről szóló Egyezményéhez kiegészítő jegyzőkönyvként jelenik meg. Az egyik javaslat az Európa Tanács keretében született, melyet az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése fogadott el, a híres *1201/1993-as Ajánlás*; a másik az 1991/92-ben született tervezet a FUEN keretein belül, melyet származási helyére utalva „Bolzánói egyezmény-tervezet” néven, illetve politikai támogatója alapján „FUEN egyezmény-tervezetként” is említenek (Pan 1997).

A *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Kartája* az egyik legátfogóbb kisebbségvédelmi dokumentum. Jogilag nem kötérejtű, hiszen az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése ajánlásaként született meg: az elhíresült *1201. (1993. 02. 01.) Ajánlásról*³⁴ van szó. Az ET állam- és kormányfőinek bécsi csúcstalálkozója döntött úgy 1993. október 8–9-én, hogy az ajánlás szövegéből mégsem lesz kiegészítő jegyzőkönyv az emberi jogi egyezményhez. Tartalma viszont több azóta megkötött kétoldalú egyezmény alapjává vált (pl. magyar–román, magyar–szlovák), sőt az Európai Közösségek Bizottsága által is alkalmazott mérceként működik a csatlakozó országok kisebbségvédelmi szabályainak értékelésekor. Hosszas előkészítő munka után, 1998. március 1-jén lépett hatályba, melyet az Európa Tanács 44 tagja közül 27 állam írt alá, ám ebből mindössze 15 ratifikálta az egyezményt. Az érintettségünk okán kiemelem, hogy Románia 1995. július 17-én írta alá a kartát, de mind a mai napig nem

32 A teljes szöveg: „A jelen Egyezményben meghatározott jogok és szabadságjogok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül biztosítani kell.”

33 Federal Union of European Nationalities – FUEN 1949-ben Párizsban alakult, az Európa Tanáccsal egy évben. 32 európai országból 90 tagszervezetével az őshonos nemzeti kisebbségek, illetve őshonos etnikai csoportok legnagyobb európai ernyőszervezete.

34 Az *1201-es Ajánlás* meghatározása: „Ezen Egyezmény értelmezésében a »nemzeti kisebbség« kifejezés az államban élő olyan személyek csoportjára utal, akik:

- a) az állam területén laknak és annak állampolgárai;
- b) hosszú idő óta szoros, tartós kapcsolatban állnak az állammal;
- c) etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi szempontból megkülönböztető jegyeket hordoznak;
- d) jelentős számban vannak jelen, bár létszámuk kisebb, mint az állam vagy az állam egy területének (region/région) egyéb népességének;
- e) fontos feladatuknak tekintik, hogy megőriznék együttesen azt, ami közös identitásukat jelenti, így kultúrájukat, hagyományaikat, vallásukat vagy nyelvüket.”

ratifikálta, ami tudvalevően a végrehajtást, a vállalt kötelezettségek számonkérhetőségét jelentené.

Ugyancsak Bécsben döntés született egy kisebbségvédelmi keretegyezmény megalkotásáról, melynek végső szövegét (*Nemzeti Kisebbségek Védelmének Európai Keretegyezménye*) az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1994 novemberében hagyta jóvá és 1998-ban lépett hatályba. Keretjellegéből, a szankciórendszer hiányából következik az a tulajdonsága, amely néhány aláíró állam számára vonzóvá tette és az aláíró államok viszonylag magas számát magyarázza.

A bécsi csúcstalálkozó eredményei ellenére kudarcot vallott az a szándék, hogy olyan kisebbségi jogvédelmi rendszert hozzanak létre, amely egyetlen alapra épül. Ehelyett egy négy részből álló rendszer kialakítása kezdődött el: az első rész a nyelvi Karta, a második a Keretegyezmény, a harmadik az Egyezmény kiegészítő jegyzőkönyve, a negyedik pedig az Autonómia-egyezmény.

Amint láttuk, az 1989/1990-es európai változások új lendületet adtak a kisebbségi jogvédelmi rendszernek, és a biztonságpolitikai dimenzió mentén fogalmazták újjá a kisebbségi kérdést Európában. A kisebbségi tárgyú jogalkotás súlypontja az Európa Tanácsba helyeződött át. Az európai joggyakorlatban ismét kizárólagossá vált a nemzeti kisebbség szóhasználat, azonban a nemzeti kisebbségek definíciójának rögzítésére egyik egyezmény sem vállalkozik,³⁵ ez maguknak a szerződő államoknak a feladata marad.

A kisebbségek védelmét szolgáló jogok érvényesítése jelenleg egy több fokozatból álló rendszer szerint történik. A kisebbségi jogok védelme elsősorban a területi államok – tehát ahol az adott kisebbség él – belső jogrendszere által történik. A nemzetközi jog felől közelítve, az államok kötelesek az emberi jogokat tiszteletben tartani és garantálni. A fejleményekből következően láthatjuk, hogy a nemzeti kisebbségek fogalmának meghatározására tett kísérletek lekerültek az európai diplomácia programjáról. A nemzetközi közösség kelet-közép-európai sajátosságként kezdte kezelni a nemzeti kisebbségek kérdését, s így lemondott az összeurópai definíció megalkotásáról. Egy érvényes nemzetközi kódex megírása olyan államok miatt hiúsult meg, amelyek nem akarják a kodifikációs lépéseket megtenni (Ermacora 1994). Néhány európai ország szkeptikus e téren, pl. Franciaország olyan nemzetállamnak vallja magát, melynek területén nem élnek kisebbségek. Ehhez hasonlóan Románia szintén egységes nemzetállamként határozza meg magát.

A felsorolt szabályozások azt mutatják, hogy elindult egy pozitív folyamat a nemzeti (és nemcsak) kisebbségek jogainak biztosítására, melyek betartására azonban a nemzetközi jogrendszer nem tud garanciákkal szolgálni. Ha egy állam nem hajlandó a területén élő kisebbségek, etnikai csoportok létét elismerni, vagy elutasítja a nemzetközi kisebbségvédelmi rendelkezéseket, a nemzetközi jog továbbra sem képes se-

35 Definíciót csak nem kötelező érvényű dokumentumokban sikerült elfogadtatni, mint a már említett ET 1201-es Ajánlása (1993), mely a következő kritériumokat emelte ki: állampolgárság és tartós kapcsolat a befogadó országgal, megkülönböztető jegyek a többségtől (nyelvi, etnikai), reprezentatív jelenlét (de kevesebb mint 50%) a befogadó országban, és belső készítés a csoportidentitás megőrzésére (Jobbágy 2002).

gítséget nyújtani. A nemzetközi kényszerítő rendszer sem elég kiforrott ahhoz, hogy minden esetben eredményesen tudjon fellépni, hacsak az ENSZ nem hozza működésbe szankciós mechanizmusát. Az egyes kisebbségeket alkotó egyének jogait biztosítják ugyan az Európai Unió területén, a kollektív jogok biztosítására azonban még várnunk kell.

Az etnikai együttélés vizsgálata

A kutatott terület gazdag szakirodalommal rendelkezik, Székelyföldről és Háromszékről is számos tudományos munka látott napvilágot. Ezek teljes áttekintésére jelen dolgozatban nem vállalkozom, mivel Jakab Albert Zsolt *Romániai magyar néprajzi bibliográfia* címen lehetővé tette a romániai magyar néprajzi szakirodalomhoz való kényelmes és szakszerű hozzáférést a Kriza János Néprajzi Társaság működtette online felületén,³⁶ Háromszék honismereti bibliográfiája pedig nyomtatásban is megjelent (Jakab összeáll. 2003, Jakab–Kinda összeáll. 2012). A Sapientia Alapítvány sorozatában jelent meg az a kétkötetes hiánypótló forrásmunka, amely az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeit mutatja be tudományterületekre lebontva (Csetri 2002, Keszeg 2002, Mezei 2002, Roth 2002).

A megyével és Orbaiszékkal foglalkozó írások közül így csak néhány fontosabbat emelnék ki. A 19. századi nagy utazók közül Orbán Balázs készítette el a legátfogóbb leírást, amely mind a mai napig a vidékkel foglalkozó kutatók egyik kútforrása (Orbán 1868). Harminc évvel a Székelyföld leírása után jelenik meg, a millennium ünnepére Pótsa József, Háromszék vármegye főispánja szerkesztette nagymonográfia (Pótsa szerk. 1899). 1885 és 1902 között jelenik meg a 21 kötetből álló nagyszabású sorozat *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* címmel, amelyet Rudolf trónörökös kezdeményezett, hogy a Monarchia népeiről részletes leírás készüljön. Az átfogó, tudományos igényességgel megírt mű a kor legkitűnőbb tudósai közreműködésével készült el, külön kötetekben mutatva be a Monarchia egyes országrészeit, több mint 4500 rajzzal és 19 színes képmelléklettel illusztrálva (Habsburg 1901, Jancsó 1901, Kozma 1901, Moldován 1901). A székelység történelméről készült első átfogó történelmi-társadalmi szempontú összefoglaló írás dr. Szádeczky-Kardoss Lajos tollából származik (Szádeczky-Kardoss 1927). A háromszéki falutörvényekről és a hagyományos székely rendtartásról Imreh István könyveiben olvashatunk (Imreh 1973, 1983; Csetri–Imreh szerk. 1980). Orbaiszék legteljesebb néprajzi bemutatása dr. Pozsony Ferenc munkásságának köszönhető (Pozsony 2009, [2002], 2010, 2011a). A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézete tanárai és diákjai számos tanulmányt jelentettek meg az Orbaiszéken végzett terepmunkák eredményeiről (Dimény–Szabó szerk. 2003, Kinda–Pozsony szerk. 2007, Ilyés–Jakab–Szabó szerk. 2008, Jakab–Keszeg–Szabó szerk. 2008, Jakab–Pozsony szerk. 2011, Kinda szerk. 2011). Jelen kötet szerzője is hozzájárult az Orbaiszéken együtt élő etnikumok körében végzett kutatásaival a kiségió-

---

36 Elérhetőség: www.kjnt.ro/neprajzibibliografia.

ban együtt élők közötti kapcsolatok feltérképezéséhez (Szabó L. 2005, 2013, 2016a, 2016b, 2016c). Az 1980-as évektől Csíkszeredában tevékenykedő KAM (Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport, mai nevén KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja) közössége is hozzájárult az erdély területén végzett együttélési helyzetek és hatások értelmezéséhez (Gagyí szerk. 1996; Bárdi–Hermann szerk. 1999; Biró 1998; Bodó szerk. 2000, Bodó szerk. 2002; Bodó–Oláh szerk. 1996; Hermann 2003; Gagyi 2004; Lőrincz 2004). Az erdélyi kutatók mellett jelentős mértékben járultak hozzá a magyarországi szakemberek is az erdélyi együttélési gyakorlatok kutatásához és értelmezéséhez (Kósa 1998; Paládi-Kovács 2003; Keményfi R. 2003, 2011; Biczó–Kotics szerk. 2013).

A Román Statisztikai Hivatal 2011-es felmérésében 20 kisebbséget nevez meg Románia területén. A felsorolt etnikai csoportok mindegyike őshonos, a legnépesebb csoportok: a magyar, a cigány, az ukrán és a német.³⁷ A román néprajzi szakirodalom túlnyomó része a román népi kultúra kutatásával foglalkozik, ennek leírásával és megfigyelésével. A román antropológiai és szociológiai szakirodalomban és kutatásokban elenyésző számú kutatást, beszámolót, cikket találunk, amely a román–magyar, román–cigány kulturális vagy etnikai kapcsolatokat vizsgálja. Az alábbiakban röviden bemutatom a Romániában működő szakirányú kutatási központokat, fórumokat.

A román nyelvű antropológiai kutatások főbb központjai a Bukaresti Tudományegyetem,³⁸ a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem,³⁹ a bukaresti Politikai és Közigazgatási Tanulmányok Iskolája,⁴⁰ a jászvásári Alexandru Ioan Cuza Egyetem,⁴¹ valamint a temesvári Nyugati Egyetem.⁴² A felsorolt egyetemeken az antropológia tanszékek a Szociológia Intézet vagy a Filozófia és Politikatudományi Intézet keretében működnek. A bukaresti Politikai és Közigazgatási Tanulmányok Iskolája Politikatudományi Karán 2011-ben roma problémákkal foglalkozó kutatóközpont⁴³ is létesült, melynek tevékenysége háttérben zajlik. A temesvári és a jászvásári egyetemeken működő kutatók saját régiójuk leírásával, bejárásával foglalkoznak, országos kiterjedésű kutatásokban a bukaresti és a kolozsvári egyetemeken oktató kutatók és azok diákjai vesznek részt.

A Bukaresti Tudományegyetem Kulturális Tanulmányok Intézete keretében működő etnológia tanszéket⁴⁴ a 2008–2009-es tanévtől hozták létre a román népi kultúra kutatására, maga az etnológia szak 1999–2004 között mellékszakként (külön tanszékként) működött. Célja a vidéki és városi, hagyományos és kortárs kultúra et-

37 2011-es népszámlálás hivatalos számai: magyarok 1 227 623, cigányok 621 573, ukránok 50 920, németek 36 042 fő.

38 Honlap: <http://sas.unibuc.ro>.

39 Honlap: http://bbteszociologia.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=5.

40 Honlap: <http://www.politice.ro>.

41 Honlap: <http://www.uaic.ro/studii/facultati-2/facultatea-de-filosofie-si-stiinte-social-politice>.

42 Honlap: <http://www.litere.uvt.ro>.

43 Centrul de Resurse, Documentare si Cercetare cu privire la Problematika Romilor – CRDR. Honlapja: http://www.politice.ro/centre_cercetare.

44 A tanszék honlapja: http://unibuc.ro/depts/litere/dse/Colectiv_Etnologie_si_Folclor.php.

nológiai megközelítése, valamint vizsgálata más kulturális szintekkel való kommunikációban (népi kultúra, tudományos kultúra, hivatalos kultúra, írott kultúra stb.). Az etnológia tanszék céljai között nem szerepelnek az interetnikus vagy interkulturális kutatások.

A Bukaresti Tudományegyetemen⁴⁵ működő antropológia tanszék a szociológia tanszékkal karöltve számos terepkutatást szervez és értékkel első sorban Olténia és Munténia területén (Achim 2003; Sandu 1999; Sandu ed. 2006, 2009), tanárai és diákjai azonban a Szászföldön (Sandu 2005; Vintilă Mihăilescu és diákjai, Câmpeanu 2010), Máramarosban (Șerban–Dorondel 1999–2000) és a Székelyföldön (Anghel 1999, Anăștăsoaie 1999, Palada 1999, Șerban–Dorondel 1999–2000) is végeztek kutatásokat. A tanárok között olyan jeles kutatókat említhetünk mint Dumitru Sandu,⁴⁶ Rostás Zoltán,⁴⁷ Vasile Dâncu,⁴⁸ Liviu Chelcea, Cosima Rughiniș, Călin Cotoi, Ștefan Dorondel.

Dumitru Sandu és kutatócsoportja mérte fel elsőként a romániai cigány lakosság életszínvonalát a Román Közösségfejlesztési Alap (Fondul Român de Dezvoltare Socială) és a Világbank számára (Sandu 2005). Az országos szintű kutatást olyan cigány közösségekben végezték, ahol 20 családnál többen éltek egy helyen. A jelentés tartalmazza a cigány közösségek típusait az előre meghatározott szegénységi mutatók alapján, továbbá az egyes közösségek tipikus helyi problémáit, valamint a cigányokat érintő társadalmi problémák fontosság szerinti rangsorolását. A szegénységi mutatókat három nagy kategóriába sorolták: megközelíthetőség (utak minősége, térben való elhelyezkedés a település szélén vagy szemétdomb környékén), infrastruktúra (folyó vízhez és elektromos áramhoz való hozzáférés), valamint a főbb jövedelmi források (minimális garantált jövedelem vagy időszakos jövedelmi források). A megközelíthetőség és a jövedelmi problémákkal inkább a vidéki cigány közösségek küszködnek, míg az infrastrukturális problémák mind a vidéki, mind a városi közösségekre egyformán jellemzőek.

A 2005-ös felmérés alapján a cigány közösségek 30%-a él a szegénységi küszöb határán és csak 10% a nem-szegény kategóriába sorolt közösségek aránya. A cigány közösségek 60%-a szegény, ők jellegzetesen a fejlettebb községekben és kisvárosokban élnek. Jellemző rájuk a képzettség hiánya, kevesebb külföldi migrációs tapasztalattal rendelkeznek, így a humán erőforrásuk is sokkal alacsonyabb szinten mozog. A csoport tagjainak többsége cigány nyelvet használ. Az egyes háztartásokban élők át-

---

45 A Bukaresti Tudományegyetem online és papír kiadványa az *International Review of Social Research*, amely évente 3 alkalommal jelenik meg a szociológia és a szociológiai/kulturális antropológia területén készült szakmai írásokat tartalmazza. Honlapja: <http://www.irsr.eu/issue11.html>.

46 Dumitru Sandu, a Bukaresti Egyetem szociológia professzora, 1996–2005 között a Világbank romániai szakértője olyan témákban mint vidékfejlesztés, mezőgazdaság, közösségfejlesztés és társadalmi tőke, roma közösségek stb.

47 A Bukaresti Tudományegyetem antropológia tanszékének vezetője, a KAM tagja, szociológus.

48 A Vasile Dâncu szociológus vezeti a Kolozsvár központú IRES Közvéleménykutató Központot. Országos szintű felmérései között olyan tematikus csoportok szerepelnek, mint migráció és multikulturalizmus (pl. a regionalizmus, a regionális identitás mérése), közpolitikák, krízis management stb. Számos közérdekű felmérés eredménye megtekinthető honlapukon.

lagos száma sokkal magasabb a náluk jobb körülmények között élő cigányokhoz hasonlítva. A szegény életkörülményekhez az infrastruktúra hiánya és a lakóhelyek elszigeteltsége is hozzájárul.

Súlyos társadalmi problémákat azokban a cigány közösségekben észleltek, amelyek szomszédságában nem lakik más nemzetiség. A megkérdezett cigány elitek szerint a helyi problémák főleg a munkanélküliség és a jövedelem hiánya miatt keletkeznek. Az alacsony iskolázottság és az alkalmazásoknál tapasztalt diszkrimináció miatt kevesebb esélyük van stabil munkahelyet találni. A lakhatási-egészségügyi problémák részben az állandó jövedelem hiánya miatt, részben pedig a lakóhelyi szegregáció eredményeként jelentkeznek.

A cigányokat érintő problémákat két dimenzióban helyezték el: a privát és a közszférában. A foglalkoztatást és az állandó jövedelmet érintő problémák a leginkább érzékelhetőek, hiszen ezek az alapszükségletekre vonatkoznak és a magánéletre hatnak ki. A másik végletet jelentik a közszférába tartozó és a magasabb szükségletek kielégítésével összekapcsolható diszkriminációs problémák. A cigányokat érintő problémákat azokban a közösségekben érzékelik a legjobban, amelynek tagjai erős roma identitással rendelkeznek. Ezen csoportok nagy része a nagyobb városokhoz köthető.

A cigány közösségeket helyi-intézményes szinten érintő társadalmi-gazdasági problémákat az alábbiak szerint rangsorolták (fontossági sorrendben):

1. alacsony jövedelmi források és munkanélküliség;
2. gyenge lakhatási körülmények és az ehhez kapcsolódó egészségtelen állapotok;
3. oktatáshoz és a folyó vízhez való hozzáférés;
4. utak minősége;
5. diszkrimináció.

A szegénységet befolyásoló tényezők között megemlítették még a következőket: helyi közigazgatás, a cigány kultúra, migrációs tapasztalatok, közösségi és regionális fejlettség stb. A felmérések alapján a kutatók egy millióra becsülik a cigányok számát Romániában 2005-ben.

A 2000–2008 között készült felmérések, valamint a 2002-es román népszámlálás adatait összehasonlítva a felmérések módszertani kérdéseire keresi a választ Cosima Rughiniș (Rughiniș 2010). Tanulmányában a roma identitás meghatározásának, valamint a népcsoport megnevezésének (*roma*, *rroma*, *romani*) terminológiai kérdéseit boncolgatja. Egy homályos fogalmat is bevezet, a *rokonság* (*neam*) terminust, amelynek körülhatárolására az adatok és a források hiányossága miatt nem vállalkozik. A kérdés kutatására a szociológiai, kvantitatív felmérés mellett az antropológiai, kvalitatív vizsgáldóást is javasolja.

Călin Cotoi a nemzet és a nacionalizmus, valamint a regionalizmus és a nacionalizmus (Cotoi 2006) kapcsolatával foglalkozó kutató, aki a primordialista megközelítést használja a modern román kultúra, a román nemzeti tér két világháború közötti időszakban való újraalkotási folyamatainak megértéséhez. Emellett a migráció jelenségét is kutatja, beleértve a moldvai csángókat is.

Bukarest mellett Kolozsvár az antropológiai, néprajzi kutatások másik nagy központja. Intézményes keretei között említhetjük a Babeş–Bolyai Tudományegyetem

men működő Magyar Néprajzi és Antropológiai Intézetet, valamint a Szociológia Intézet keretében működő antropológia tanszéket. Az etnikumok kutatásának a szociológia kar egykori tanára, Ion Aluș professor által 1994-ben alapított Interetnikus Kapcsolatok Kutatóközpontja⁴⁹ adott helyet. A BBTE oktatói és diákjai közreműködésével létrehozott és működtetett központ az elmélet–kutatás–cselekvés hármas fogalma köré szerveződő szociológiai iskolaként indult, a Dimitrie Gusti-féle iskola nyomán. Ion Aluș a kultúrán keresztüli ellenállás híve volt az 1989-es események előtt, és tett is azért, hogy a kolozsvári egyetem számos finanszírozott kutatási megbízást kapjon az állami hivataloktól. Az erdélyi értékeket hordozó (mindhárom nyelv, a román, a magyar és a német beszélője) professzor az interkulturális párbeszéd híveként hitt abban, hogy az etnikumok közötti problémák a tudomány segítségével megoldhatók. A Kutatóközpont non-profit egyesületként működik.

A Kolozsváron működő Nemzeti Kisebbségkutató Intézet⁵⁰ a Román Kormány hatáskörébe tartozik, és közvetlenül az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatalának⁵¹ van alárendelve. Az Intézet a romániai nemzeti kisebbségek és más etnikai közösségek kutatásával és tanulmányozásával foglalkozik, kiemelten kezelve az interkulturalitást és az etnikumok közötti viszonyokat. Az itt dolgozó kutatók számos olyan munkát jelentettek meg, amelyek a magyar–román–cigány együttélés kvantitatív és kvalitatív mérésén alapul, valamint ezek történelmi kontextusba helyezett elemzéseit (Kiss–Fosztó–Fleck ed. 2009; Petcuț coord. 2009; Fosztó 2009a, 2009b; Jakab–Peti L. szerk. 2009; Székely 2011; Stewart 2014; Zăloagă 2015).

A cigány közösségek mélyreható vizsgálata az Intézet egyik fő kutatási területe. A 2007-ben megvalósított *Incluziune 2007*⁵² nevet viselő kutatás az ország 28 megyéjében 36 településen vizsgálta a cigány közösségeket. A terepmunka kutatási eredményeit összefoglaló kiadvány (Kiss–Fosztó–Fleck ed. 2009) a meghatározott módszertan alapján elkészült tanulmányokat, jelentéseket tartalmazza.

A cigányok 18–19. századi dél-erdélyi jelenlétét Marian Zăloagă vizsgálja a német szép- és szakirodalom elemzésével, valamint a korabeli úti leírások alapján (Zăloagă 2015). A cigány etnikum körülhatárolásához a külső megnevezéseket járja körbe a vonatkozó német nyelvű szakirodalomban, amely az *egyiptomi* (*Aegypter*) és a *cigány* (*Zigeuner*) terminusokat használja. A cigányok dél-erdélyi megjelenésekor az egyiptomi megnevezés volt az elterjedtebb, később a cigány terminussal a falvak szélén megtelepedett csoportokat illetik, míg a nomád életmódot folytatókat az egyiptomi megnevezéssel különítik el (Zăloagă 2015: 69–70). Ugyanakkor megjegyezi, hogy a cigányokról mindig külső megfigyelések alapján beszélünk, „megcímkezzük” az adott népcsoportot, maga a terminus is negatív konnotációkkal gyarapodott a századok folyamán. Ezzel magyarázható, hogy Nyugat-Európában a fogalom ne-

---

49 Centrul de Cercetare a Relațiilor Interetnice

50 Hivatalos neve: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale. Honlapja: <http://ispmn.gov.ro>.

51 Hivatalos neve: Departamentul Relațiilor Interetnice. Honlapja: <http://www.dri.gov.ro>.

52 Ennek a felmérésnek az adatait is használja a korábban említett Cosima Rughiniș, aki szintén részt vett a felmérésben.

gativ töltete vándorolt át, a deviáns csoportokat illetik ezzel a megnevezéssel. A 18–19. században jelentkező nemzeti mozgalmak, melyek a nemzet és a nemzeti kultúra meghatározásában a nyelvet tekintették elsődlegesnek, a szász elitek körében is népszerűek voltak. Saját etnikulturális identitásuk meghatározása mellett a *másiktól* való elhatárolódás is megjelenik, melynek egyik fő eszköze a nyelv. A korabeli német és magyar nyelvészeti kutatások és viták túlnyomó többsége a cigány nyelv indiai eredetét bizonyították.

Az etnikumok közötti kapcsolatok kutatása mellett az Intézet az etnikai csoportok nyelvi, jogi, történelmi vagy vallási szempontból történő vizsgálatát is végzi.

Az antropológiai kutatásoknak a Romániai Kulturális Antropológiai Társaság⁵³ biztosít rendszeres szakmai fórumot az éves gyakorisággal megszervezett konferenciákon, ahol a Társaság nemzetközi kutatói számolnak be eredményeikről.

A Kriza János Néprajzi Társaság⁵⁴ biztosít teret a néprajzi és antropológiai kutatásoknak a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézet oktatási háttérintézményeként, szakmai fórumként és kiadóként a romániai magyar néprajzkutatók érdekképviselői szervezeteként segíti azok szakmai munkáját.

Az erdélyi kutatások egyik legátfogóbb és leglényegretörőbb tanulmánya Tánccos Vilmos magyar–román kapcsolatokat elemző írása (Tánccos 1998). A tanulmány a Székelyföldön (és az ország egészében) mind a mai napig működő kettős hatalmi szerkezet működését, célját vizsgáló írás, mely rámutat arra, hogy e rendszer folyamatos feszültségforrást teremt a régióban. A kétfejű megyei közigazgatási rendszer, a kormány által kinevezett prefektus (főispán) és a választott önkormányzatok (helyi és megyei szintű) két különböző európai hagyományt követnek: a centralista nemzetállamokra jellemző központi irányítású, tehát a kormánynak alárendelt intézmények, valamint a polgári demokráciákban demokratikusan választott vezetőszerveket (önkormányzatok), ez utóbbit látták el nagyobb hatalommal. A kettős hatalmi szerkezet fenntartása, az intézmények hatásköreinek tisztázatlan helyzete nagyban csökkenti a helyben hozott döntések életképességét. A prefektus hivatalának fenntartása mellett zajlik a csendőrség, rendőrség és katonaság megerősítése a két magyar megyében (Hargita és Kovászna), amelyet a magyar lakosság nagy része a térség militarizálásaként lát. A román nemzetállam intézményeinek jelenléte, ezek megerősítése és kiterjesztése (a sepsiszentgyörgyi és a csíkszeredai kaszárnya- és csendőrlaktanyák építése) magyarelles intézkedésként foghatók fel.⁵⁵ 1990 óta folyamatosan történnek olyan „térfoglalások”, amelyek a románság székelyföldi jelenlétét hivatottak megerősíteni:⁵⁶ a székelyudvarhelyi Cserehát-ügy; az ortodox püspökség, a csendőrség és a román oktatási intézményeknek törvényellenesen juttatott ingatlanok, valamint a törvénytelenül kisajátított telkek. Ezek a felülről irányított

53 Hivatalos neve: Societatea de Antropologie Culturală din România. Honlapja: <http://www.antropo.ro/index.php/en/about>.

54 Honlapja: www.kjnt.ro.

55 A Ceauşescu-korszakban átélt rendőri túlkapasok még elevenen élnek az itt élők emlékezetében.

56 A diktatúra éveiben betelepített moldvai és havasalföldi románság a demokráciában légüres térben találta magát megszűnt a mögötte álló hatalom, és nagy részük visszaköltözött származási helyére.

telepítések és területfoglalások feszültséget keltenek a Székelyföldön, a kiprovokált konfliktushelyzetek mögött a politikusok és a politikai elemzők a székelyek „kordában tartását” látják. Ide sorolhatjuk az autonómiakezdemenyvezések kiváltotta bizalmatlanságot, amely egy sor politikai gesztusban nyilvánult meg: indok nélkül leváltották a magyar prefektusokat a székely megyékben, a „románellenes” cselekmények kivizsgálására külön parlamenti bizottság alakult, ennek eredménye a Har–Kov jelentés. A román titkosszolgálat 1997 tavaszán a parlamentnek bemutatott, a román állambiztonságot fenyegető veszedelmeket feltáró jelentésében a székely autonóm törekvéseket veszélyeztető tényezőnek ítélte meg, a székelyföldi magyar nyelvű egyetemi és főiskolai hálózat kiépítésére vonatkozó kezdeményezést pedig felforgatónak találta, mivel ezek a törvényes román oktatási rendszerben külföldi anyagi és szellemi támogatással valósulnak meg. A probléma magvát abban látja, hogy a román társadalom Kárpátokon túli területei nem rendelkeznek a Székelyföldhöz hasonló hagyományokkal, természetes számukra a felülről lefelé való függés viszonya. A Székelyföldön természetes a közügyek demokratikus kezelése, ami a román társadalom többi részétől idegen. A helyzet feloldását a nemzetállami beidegződések levetkőzése nélkül nem látja megvalósíthatónak.

Az 1998-ban közölt tanulmány kitűnő összefoglaló a demokrácia első 8 évről, egy várakozásokkal teli időszakról. A részletesebben ismertetett tematikák számos esetben még ma is érvényesek a román intézményi hálózatra, nemcsak Székelyföldön, a már ismertetett okok miatt ezek működése erősebb reakciókat vált ki a helyi magyar közösségekből, mint az ország többi részén.

Háromszék (Kovászna megye) vizsgálata a román szakirodalomban

Háromszék gazdag terep mind az antropológiai, mind a szociológiai kutatások számára, hiszen az itt élő magyar, román és cigány közösségek és azok kapcsolódási pontjai komplex vizsgálódást tesznek lehetővé. Ennek ellenére a kimondottan Háromszékre irányuló, etnicitással foglalkozó román nyelven publikált szakirodalom nagyon kevés. A magyar nyelvű kutatások a kolozsvári BBTE és a csíkszeredai KAM kutatói munkájának eredményeit tükrözik.

A Háromszéken élő etnikumok vizsgálata a magyar szakirodalomban Pozsony Ferenc nevéhez kötődik, áttételesen a román kutatók figyelmének felkeltése is neki köszönhető. Terepkutatásai elsősorban Zabolára irányulnak, számos könyve és tanulmánya jelent meg az itt élő nemzetiségek együttélési gyakorlatainak vizsgálatáról (Pozsony [2002], 2007, 2012).

Az első szervezett és koordinált terepkutatás 1996–1998 között zajlott Zabolán, melynek szervezője és szakmai koordinátorai a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Bukaresti Tudományegyetem és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem oktatói voltak. A kutatócsoport Zabola mellett Hargita és Maros megyében is folytatott kutatásokat, a tömbmagyar megyékben, mivel az 1989 utáni időszakban a román média fokozottan foglalkozott mindhárom megyével. A médiában úgy jelent meg Kovászna, Hargita és Maros megye, mint egy olyan problémákkal

teli vidék, ahol az intoleráns magyar lakosság elúzi a kisebbségben élő román lakosságot, átveszi a gazdasági és a közigazgatási hatalmat, a kulturális-oktatási intézmények irányítását. Az itt élő románok a társadalom perifériájára szorultak, a magyarok nem tisztelik és nem ismerik a román nemzeti értékeket, szétválasztják az iskolákat,⁵⁷ nem akarnak románul tanulni, utálják a román nyelvet, az ország hivatalos nyelvét és nem akarják megtanulni az igazi román történelmet. A magyarországi tőke megjelenésével pedig már a „Románia Koszovója” képe jelenik meg, ahol a Székelyföld Romániától való elszakadását és gyarmatosítását készítik elő (Pozsony–Anghel ed. 1999: 5).

A kutatócsoport célja ezeknek az előítéleteknek és hamis képzeteknek a leépítése, miközben az etnikumok közötti kapcsolatokat, a különbségek kommunikációs módjait, valamint a közösségek értékrendszerét vizsgálták. A terepkutatásokat összegző kötetben (Pozsony–Anghel ed. 1999) értékes tanulmányokat olvashatunk a faluban élő nemzetiségek barth-i értelemben vett határképzéséről, a gazdasági erőforrások eloszlásáról, a demográfiai mozgásokról és a vegyes házasságokról, a nyelvi kapcsolatokról és nem utolsósorban a helyi cigány közösségről. A tanulmányokból láthatjuk, hogy az együtt élő etnikumok életében a 90-es évek végén az etnikai tér behatárolása az elsődleges: a gazdálkodással foglalkozó magyarság a falu alsó felében, a mezőhöz közel lakik, míg a főleg juhtartással foglalkozó románság az erdő alatt. A két etnikum térben is jól elkülönül egymástól, „fent” laknak a románok (a havasok alatt), „lent” pedig a magyarok (a havasoktól távolabb, a sík vidékhez közelebb). A lakott tér magával hozza annak belakását is, a faluban létezik magyar és román „központ”. A cigány közösség tagjai magyar nyelvet beszélnek, így ők is a magyarok központját tartják a falu legfontosabb terének. A magyar és a román közösség a szimbolikus erőforrások felhasználásával próbálja legitimizálni jelenlétét a településen. A magyarok jelenlétét erősíti a Mikes-kastélyban felavatott emléktábla, amely Mikó Imre szülőhelyét jelöli, vagy az ugyanott állított kopjafa a Mikes család jeles alakjai tiszteletére, a református templomkertben avatott Mikó-mellszobor. A Ioan Hagiu⁵⁸ tanító, a román közösség vezéregyénisége, az 1970-es években a Tatárdombon kezdeményezett ásatásokat, ahol a sepsiszentgyörgyi múzeum régészei egy 11. századi temetőt tártak fel (Székely Z. 1980, 2001; Székely Zs. 2007), és megtagadták a Hagiu felfedezte cserepek dák leletként való kiállítását a sepsiszentgyörgyi múzeumban (ma: Székely Nemzeti Múzeum). A fenti példa a román közösség legitimizálására tett kísérlet egyik példája. A két közösség életének kiemelkedőbb eseményei kiragadásával a múlt és a hagyományok szimbolikus szinten való megjelenését érzé-

57 Ekkor válnak szét országszerte a magyar és a román oktatási nyelvű intézmények.

58 A tanító tagja a Cenaclul Flacăra 1973 és 1985 között működő kulturális jelenségnek, melynek előadásain az elhíresült *Căciula* című dalát adta elő. Az Adrian Păunescu költő vezette Flacăra Kör zenés-verses műsora eseményszámba ment az ország minden pontján. A kor legerősebb propaganda eszköze és kultuszteremtő fóruma volt. 12 év fennállásuk alatt több mint 1600 előadást tartottak. Az előadások politikai indoktrinációja kétségtelen, szórakoztatás közben nézeteket formált, manipulált, legitímálta a rendszert és a diktatúrát, a „kulturális forradalom” jegyében egész generációk gondolkodásmódjára kihatott. A máig kiható nacionalista-soviniszta gondolatok és megmozdulások táptalajának tekinthetjük.

keltetem. Mindkét oldalon erős ellenérzést váltottak ki a felsorolt események, versenyhelyzetbe hozták az itt élő közösségeket.

A zabolai cigányok *házi cigányoknak, magyar cigányoknak* vagy *székely cigányoknak* vallották magukat (Kotics 1999). Kotics József a cigány közösségben három különböző csoportot figyelt meg: a dombon lakókat, a domb alatt lakókat és a faluban lakó cigányokat. A három csoport nemcsak lakóhelyileg különbözik egymástól, hanem életvitelükben is. A dombon lakók a legszegényebbek, napszámba járnak és a segélyekből élnek. A domb alatt lakó cigányok a faluban látott mintát követik: zöldséget termesztenek és igyekeznek követni a paraszti életmódot. A faluban lakó cigányok a magyarországi munkából tartják fenn magukat, kereskednek, jó viszonyt tartanak fenn a szomszédaikkal, gyerekeik iskolába és templomba járnak. A cigányok számára a faluba való beköltözés, a faluban lévő ház megvásárlása jelenti a legmeghatározóbb szimbolikus pillanatot: a magyar közösségbe való szimbolikus integrálódás első lépése számukra. Magyar identitásuk kifejezésére székely kaput állítanak házaik elé.

Míg az 1990-es évek végén a szimbolikus térhasználat és a múlton keresztül történő önidentifikáció határozta meg az itt élők közötti kapcsolatok alakulását, addig a 2000-es évek elejére ez a kapcsolat a gazdasági erőforrásokért való küzdelemmé alakult. Anghel Remus Gabriel, a Bukaresti Tudományegyetem mesteri szakot végző diákja visszatért a korábbi terepkutatás helyszínére, hogy disszertációjához⁵⁹ adatokat gyűjtsön, így objektív véleményt alkothatott a néhány év elteltével tapasztalt változásokról. A falu tereinek használata már nem foglalkoztatta az itt élő nemzetiségeket, a faluba költözött cigányok házainak száma jelentősen megnövekedett jelezve gazdasági felemelkedésüket is. A korábban sok polémiát szülő, a falu főútja mentén eladott telkek és házak cigány tulajdonba kerülése már nem zúdítja fel a közvéleményt, sem a magyar, sem a román közösséget nem foglalkoztatja kiemelkedően ez a téma. A mindennapokat a gazdasági stabilitás elérése határozza meg. A magyarság kezében az egyetlen erő a politikai hatalom, szimbolikus síkon még mindig ők „uralják” a falut, azonban ez nem helyettesíti sem a gazdasági, sem a demográfiai erőforrásokat. A gazdasági hatalom a román közösség tulajdonában van, ők művelik nagyban a földeket, állattartással és erdő megműveléssel is legtöbb esetben ők foglalkoznak. A cigány közösség faluban lakó része pedig külföldön szerzi meg a megélhetését biztosító tőkét. (Anghel 1998.)

Azt láthatjuk, hogy a falu közösségei számára két évtized alatt az etnicitás megélésének fontosságáról áttevéődik a hangsúly a gazdasági erőforrások megtartására. Az etnicitás már nem jelenik meg problémaként, a falu szimbolikus erőforrásainak használata is folyamatosan alakul.

A Bukaresti Tudományegyetem másik két oktatója, Stelu Șerban és Ștefan Dorondel is folytatott terepkutatásokat Zabolán és a közigazgatásilag vele egybekapcsolt Páván. Az 1998–1999-ben végzett terepkutatások folyamán a románok megjelenésére összpontosítottak. Kutatásaik szerint a zabolai románok két nagy hullám-

---

59 A dolgozat kéziratát rendelkezésemre bocsájtotta, köszönet érte.

ban érkeztek a faluba: a Mikes grófok birtokán pásztorkodtak, a többiek pedig pásztorként érkeztek a közeli Moldvából a településre. A foglalkozás alátámasztására a faluban legrégebbi öt román család történetével bizonyítják állításukat. A román migrációs hullámok meghatározására az oral history-t használják, amelynek térképen való leképezésére az ősi születési idejét használják. Mindegyik adatközlő kiemeli, hogy emlékezete szerint konfliktus nem létezett a magyarok és az „ősrománok”, valamint a betelepülő románok között. (Șerban–Dorondel 1999–2000.)

A 2002-ben megjelenő *Etnobarométer*⁶⁰ régiókra bontja a válaszadókat (Erdély, Munténia, Moldova), érdekessége, hogy néhány kérdésnél külön értékeli a székelyföldi románok és magyarok adta válaszokat. A Marius Lazăr szociológus vezetésével megvalósult komplex felmérésben (Culic–Horváth–Raț 2000, Lazăr 2000) olyan nagy témák szerepelnek, mint: identitás, sztereotípiák, társadalmi távolságtartás, az állam és a kisebbségek kapcsolata, anyanyelv és nemzetiség kapcsolata, nyelvhasználat, egymás látása stb. A jelentésből néhány olyan témát emelek ki, amelyek az etnikumok közötti kapcsolatok változására utal, az egymás látására, valamint azokat a kérdéseket, amelyek esetében külön megjelennek a székelyföldi románok válaszai is.

A felmérésben válaszoló magyarok 62,8%-a szerint a magyarok és a románok közötti kapcsolatok javultak az 1989 utáni időszakban, a román megkérdezetteknek 43,4%-a állította ugyanezt. A magyarok 27,6%-a szerint kapcsolatok a két nemzetiség között rosszabbak, a román válaszadóknak ezt 35,8%-a állította, míg a magyarok 9,5%-a és a románok 20,8%-a nem észlelt változást az interetnikus kapcsolatokban. Az 1996-os választások után a magyarok 54,3%-a, a románok 45,8%-a észlelt javulást, 24,8% (magyarok) és 22,2% (románok) rosszabbnak látja a viszonyt. A magyarok 20,9%-a és a románok 32%-a szerint ugyanolyanok maradtak a kapcsolatok. A felmérés külön kitér a székelyföldi románok és magyarok közérzetére. A fennebb említett kérdésekre a megkérdezett székelyföldi románok szerint 1989 előtt 19,7%-ban volt jobb a kapcsolat, 30,5%-a szerint jobb és 31,6% nem észlelt változást. A székelyföldi magyarok 52,3%-a szerint 1989 előtt jobb volt a kapcsolat, 11,5% szerint rosszabb és 12,8% szerint ugyanilyen. Az 1996-os választások után a székelyföldi románok 25,3%-a szerint jobb, 17,9%-a szerint rosszabb és 38,6% szerint ugyanolyan a viszony. A magyarok 48,1%-a jobbnak, 14,9%-a rosszabbnak és 21,7%-a ugyanolyannak látja a románokkal való kapcsolatokat. Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a megkérdezettek közül a magyarok érzik határozottan jobbnak a nemzetiségek közötti viszonyt az 1989 utáni időszakban Romániában és Székelyföldön is. Ugyanebben az időszakban a románok majdnem fele-fele arányban érzékelték javuló, illetve rosszabbodó kapcsolatokat. A székelyföldi románok nagy része ugyanolyannak vagy még rosszabbnak ítéli meg a kapcsolatokat. Az 1996 utáni időszak interetnikus kapcsolataiban a magyarok országos szinten és Székelyföldön is javulást érznek, amelyet a románok is hasonlóképp értékelnek. A székelyföldi románok nagyobb százalé-

60 Centrul de Cercetare al Relațiilor Interetnice (Interetnikus Kapcsolatok Kutatóközpontja) 2000 május–júniusában végezte felmérés eredményeit foglalja össze a 2002-es *Etnobarométer*.

ka ugyanolyannak látja a kapcsolatokat, azonban emelkedett a javuló tendenciát érzékelő románok számaránya is.

A románok és magyarok közötti kapcsolatokat jellemző kifejezéseknél a felmérést végzők külön csoportosították az egyes régiókból kapott válaszokat: Erdély, Munténia, Moldva és székelyföldi románok. Az erdélyiek 66,4%-a és a székelyföldi románok 61,9%-a az együttműködést emelte ki, 11,5%-a az erdélyieknek és a székelyföldi románok 14,7%-a a kölcsönös tisztelet hiányát jelölte meg, az erdélyiek 6,9%-a és a székelyföldi románok 9,1%-a konfliktusosnak ítéli meg a két etnikum kapcsolatát. A saját régióra jellemző kifejezéseknél az együttműködés a legjellemzőbb (erdélyiek: 66,4%, székelyföldi románok 61,9%). Az erdélyi és a székelyföldi románok válaszai hasonló értékeket mutatnak, kivételt képez a konfliktusos helyzet értékelése, ami a többség kisebbsége a kisebbség többsége helyzetből fakadhat.

Az etnikai kisebbségekre vonatkozó jogszabályi rendelkezések a románok 65,9%-a szerint elégségesek, a magyarok 83,1%-a szerint nem elégségesek a törvény által biztosított jogok. A székelyföldi románok 65,2%-a szerint elégségesek a nemzeti kisebbségeknek biztosított jogok, 6,6% szerint nem elégségesek és 27,9% véli úgy, hogy túl sok joguk van. A székelyföldi magyarok 87,2%-a nem tartja elégségesnek jogait, 11,1% elégedett a számára biztosított jogokkal és csak 1,3% gondolja úgy, hogy túl sok joggal rendelkezik. A válaszok alapján azt láthatjuk, hogy a román közösség tagjai úgy gondolják, hogy a magyarok elégséges jogokkal rendelkeznek, míg a magyarok épp az ellenkezőjét érzékelik. Ide kapcsolódik a Koszovóra vonatkozó kérdés is: miért nem alakult ki Romániában a koszovóihoz hasonló helyzet. A román válaszadók a toleranciát jelölték meg, valamint azt, hogy a magyarokkal sokkal jobban bánnak Romániában.

Az önidentifikáció meghatározásánál a románok 71,1%-a elsősorban románnak érzi magát, míg 24% esetében volt fontos a regionális identitás. A magyarok 53%-a erdélyi magyarként határozta meg magát, romániai magyarként 15,2% és román állampolgárságú magyarként 15,8%, székelynek 12,9% vallotta magát. A két etnikum esetében láthatjuk, hogy a románság esetében nem alakult ki erős regionális tudat, míg a magyarok esetében meghatározóan fontos az erdélyiség.⁶¹ A regionális önidentifikációt elkerülőik számára fontos a magyar nemzethez való tartozás.

Érdekes képet mutat a románok és magyarok saját maguk és egymás jellemzésére megjelölt kifejezések megismerése. A románok jellemzői önmagukról: vendégszerető, jóra való, szorgalmas, intelligens, becsületes, vallásos. A magyarok szerint a románok: vallásosak, képmutatók, összetartók, ellenségeskedők, babonások, elmaradtak.

A magyarok önmagukról: szorgalmas, civilizált, megbízható, becsületes, széthúzó, vendégszerető. A románok a magyarokról: összetartók, szorgalmasak, civilizáltak, büszkék, egoisták, ellenségeskedők.

---

⁶¹ Az Erdély-tudat megerősödésében nemcsak a történelemnek, hanem a közelmúlt eseményeinek is nagy szerepe volt. Kós Károly és a transzilvanizmus eszmerendszerének terjedése, az erdélyiség tudatosítása kiemelten erősítette a regionális tudatot.

A románok a cigányokról: lopnak, lusták, koszosak, elmaradottak, széthúzó, összetartók, buták. A magyarok a cigányokról: koszosak, lopnak, lusták, elmaradottak, buták, összetartók, babonások. A cigányok jellemzésében a magyar és a román válaszadók nagyon hasonló képet festenek. Az egymásról alkotott kép azonban nem ennyire egyértelmű, tükrözi az egymásról kialakított előítéleteket is.

A már korábban említett 2005-ös *PROROMI* felmérés a romániai cigányok szegénységi fokát mérte fel (Sandu 2005). Az országos felmérés Kovászna megyei mintavétele alapján az itt lakó cigány közösségek az összlakosság 3,2%-át teszik ki. A felmérés szempontrendszerét már korábban ismertettem, a jelentés nem tér ki külön az egyes régiók vagy megyék részletesebb ismertetésére.

2008-ban Marius Lazăr szociológus az Interetnikus Kapcsolatok Kutatóközpontja és a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet felkérésére visszatér a székelyföldi magyarok és románok közötti „interetnikus hangulat” felméréséhez. A felmérés szerint a magyarok 44,2%-a és a románok 46,3%-a úgy látja, hogy a két etnikum között jó az együttműködés. A pozitív mutatókat a politikai légkörrel hozzák kapcsolatba. A kutatás a 8 évvel azelőtti adatokkal hasonlította össze a friss eredményeket.

Az akadémiai igényességgel megszerkesztett írások és felmérések mellett az általudományos munkák is megjelennek, melyek közül Ioan Lăcătușu írásai tűnnek ki (Lăcătușu 2004, Lăcătușu–Broană 2014). A székelyek önrendelkezése az egyik olyan téma, amely a románság számára teljes mértékben érthetetlen, hiszen – ahogy a fent bemutatott felmérések is tanúsítják – rengeteg joggal rendelkeznek, mégis ki akarják szakítani a Székelyföldet Románia testéből. Kutatási területe Dél-Kelet Erdély, ahol a román közösség történelmi-néprajzi-kulturális örökségét tárja fel. A hiánypótló írások a románok székelyföldi jelenlétét hivatottak bizonyítékokkal alátámasztani a dákoromán kontinuitáselmélet szellemében.

A Háromszéket vizsgáló román nyelvű szakirodalom rövid bemutatásán keresztül azt látjuk, hogy a hivatalos felméréseken kívül csak szerencsés esetben és magyar közvetítéssel érkeznek kutatók a környékre. Annak ellenére, hogy a jelentések igyekeznek a székelyföldi „helyzetről” objektív képet felmutatni, a terület és annak lakói nem veszítették el egzotikus jellegüket a románok szemében.